Dubravka
Balen–Letunić

JAPODI

Matica hrvatska ogranak Ogulin

U Lici, Ogulinsko–plaščanskoj udolini, dijelu Gorskog kotara i Korduna te u sjeverozapadnoj Bosni tijekom starijega željeznog doba u usponu je bila kultura Japoda. Njezin razvitak otpočeo je u kasnom brončanom dobu, kada je kultura polja sa žarama svoje utjecaje proširila i na taj prostor. Već u 11. st. pr. Kr., pojava paljevinskih grobova i ukop u žare, što je na području Like bila novina, obilježili su dolazak novoga, panonskoga stanovništva. Te su pridošlice sa sobom donijele nova tehnološka iskustva u preradbi bronce i, bez obzira na njihovu malobrojnost, trajno je utkale u novonastalu japodsku kulturu. Tijekom tisućljetne opstojnosti s japodskom se autohtonom materijalnom i duhovnom kulturom isprepliću i utjecaji koji su pristizali iz panoskoga, balkanskoga, jugoistočno–alpskoga te iz mediteranskoga svijeta. Ponekad jasni, a ponekad jedva zamjetni, bili su temelj za stvaranje novoga osebujnog japodskog umjetničkog izraza, koji je u starijem željeznom dobu dosegao vrhunac. Njegujući vlastite tradicije ta je kultura neprekinuto trajala do rimskih osvajanja u drugoj polovici 1. st. pr. Kr. Premda su bili podvrgnuti postupnoj romanizaciji, odraz njhove tradicionalne materijalne i duhovne kulture nazirao se i nadalje tijekom početnih stoljeća antičkoga (rimskoga) razdoblja.

MATICA
HRVATSKA
OGRANAK
OGULIN

UREDILI
Višnja Lipoščak
Stjepan Sučić

AUTORI FOTOGRAFIJA
Z. Atletić, F. Beusan,
D. Doračić, B. Kri ,
D. Nehyba, D. Perkić,
A. Rendić-Miočević,
B. Šimek, D. Virtuoso

CRTEŽI
K. Rončević

IZDAVAČ
Matica hrvatska
Ogranak Ogulin
Ivana Mažuranića 6, Ogulin

ZA IZDAVAČA
Višnja Lipoščak

OBLIKOVANJE
Durieux d.o.o., Zagreb

TISAK
Tipotisak d.o.o., Zagreb

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica –
Zagreb

UDK 903(497.5-3 Lika=291.6)"6377/639"
94(=291.6)

BALEN-LETUNIĆ, Dubravka
Japodi : arheološka svjedočanstva
o japodskoj kulturi u posljednjem
pretpovijesnom tisućljeću / Dubravka
Balen-Letunić; <autori fotografija Z.
Atletić ... <et al.> ; crteži K.
Rončević>. – Ogulin : Matica
hrvatska, Ogranak, 2006.

ISBN 953-7166-01-5

I. Japodi -- Arheološki nalazi
II. Japodi -- Duhovna kultura
III. Japodi -- Povijest
IV. Lika -- Arheološka nalazišta

460519041

Japodi

DUBRAVKA
BALEN-LETUNIĆ

Japodi

Arheološka svjedočanstva o japodskoj kulturi u posljednjem pretpovijesnom tisućljeću

OGULIN, 2006.

Tomi i Luki
nojim unucima

33. 608
904
BAL
j
KNJIŽNICA
SAVSKI GAJ
ROK 2013.

O Japodima se, u posljednjih stotinjak godina, koliko i traju intenzivnija istraživanja njihove kulture, opsežno pisalo. Rezultati tih istraživanja tiskani su u mnogobrojnim domaćim i stranim, uglavnom stručnim i znanstvenim, za arheologiju i povijest relevantnim časopisima. Upravo su stoga ti radovi velikim dijelom nedostupni širem krugu čitateljstva. Ovo je bila prilika da se saberu rezultati istraživanja te se sažeto i bez pretjerana detaljiziranja popularnim stilom podastru čitateljima različitog uzrasta i obrazovanja kako bi im se približila osebujna kultura Japoda, naroda koji je tijekom posljednjega tisućljeća pretkršćanske ere obitavao na prostorima Like, Ogulinsko–plaščanske udoline, dijela Gorskoga kotara, Korduna i podvelebitskoga Primorja te sjeverozapadne Bosne oko srednjega toka rijeke Une. Kao oslonac poslužila su dosadašnja, djelomice i vlastita, arheološka istraživanja, a koristili smo se i općepoznatim podatcima iz antičkih pisanih izvora, posebice onih koji govore o opsadi i padu Metula (*Metulum*) glavnoga grada Japoda. No, valja naglasiti da pojedini segmenti iz njihova života, poglavito oni koji se odnose na duhovnu kulturu nisu potpuni i dovoljno poznati. Takve praznine su česte u proučavanjima naroda koji za sobom nisu ostavili pisanih tragova, pa tako i Japoda, jer arheološka građa često puta nije dostatna za detaljne od-

govore koji zadiru u osjetljivu domenu duhovne kulture, velikim dijelom zasnivane na vjerovanju u život i nakon smrti. Isto tako nepotpuna je slika o Japodima iz pojedinih, slabo istraženih područja: Ogulinsko–plaščanske udoline, dijelova Korduna i Gorskoga kotara te podvelebitskoga prostora, pa je stoga podložna promjenama. Naime, rezultati svakoga novog istraživanja ili potvrđuju ili mijenjaju pretpostavke nastale na temelju oskudnih podataka. Kod opisa njihove prebogate i šarolike nošnje od koje su ostali sačuvani samo metalni dijelovi kao što su primjerice kape, oglavlja, puceta, pojasevi ili nakit, a koja se tijekom stoljeća mjenjala, nismo ulazili u detalje. Te su promjene praćene prvenstveno preko ukrasa koji su rađeni u domaćim, japodskim radionicama i koji su oblikom »najjapodskiji« tj. za njihovu nošnju najkarakterističniji. Za sve one koji žele nadopuniti svoje znanje priložen je opširan izbor iz literature.

Na kraju se valja prisjetiti da su i za osnovne podatke, koji se ponekad neupućenima čine sami po sebi jasnima i neupitnima, bila potrebna dugotrajna arheološka, terenska i kabinetska istraživanja. Ona su se na japodskim prostorima obavljala preko sto godina i još traju.

Prva terenska istraživanja japodskog područja poduzeo je 1878. godine Šime Ljubić, ravnatelj tadašnjeg Arheološkog odjela Narodnoga zemaljskog muzeja (danas Arheološki muzej u Zagrebu), na ulazu u gradinu Trsište u Trošmariji nedaleko od Ogulina. Ubrzo ih je morao prekinuti jer se na dijelu toga, nekad velikoga japodskog naselja danas nalazi groblje. Na sličan su način okončana istraživanja Ljubićeva nasljednika Josipa Brunšmida, koji je samo djelomice istražio, izgradnjom ceste oštećen, grobni humak Goričak te ravnu nekropolu u Trošmariji. Unatoč tomu, uz pomoć muzejskih povjerenika, ljudi različitih profesija koji su marljivo sakupljali podatke i arheološku građu pronađenu prilikom obrađivanja zemljišta ili građevinskih zahvata, uspio je prikupiti bogatu, za proučavanje Japoda i njihove kulture, važnu arheološku građu. Pri tom su od posebne važnosti spomenici pronađeni u neposrednoj blizini ili u samome Carevu polju, poglavito oni otkriveni podno dvojne gradine Velike i Male Viničice. Taj je monumentalni naseobinski kompleks Brunšmid, među prvima, povezao s Metulom (*Metulum*), glavnim gradom Japoda, spominjanom u djelima antičkih pisaca. Nedugo su zatim i Ljubić, a potom i Brunšmid svoja istraživanja usmjerili u Liku. Tako je Ljubić 1881. istraživao nekropolu smještenu podno gradine Veliki i Mali Vital (*Arupijum*) u selu Prozor, nadomak Otočca, a 1902. Brunšmid nekropolu ispod gradine Crkvine (*Avendo*) u Kompolju. Mada je do danas ubicirano preko dvjesto lokaliteta, a podosta ih je i istraženo, Veliki i Mali Vital u Prozoru kraj Otočca i Velika i Mala Viničica kraj Josipdola dva su, u arheološkoj literaturi, najpoznatija japodska lokaliteta. Prozor je, zahvaljujući bogatstvu i osebujnosti nalaza zarana postao sinonimom za Japode i japodsku kulturu, a Velika i Mala Viničica kraj Josipdola, koja je po mišljenju većine istraživača legendarni Metul, simbolom njihove neosporne hrabrosti.

Ostavština tog naroda, poznata uglavnom stručnjacima — arheolozima, privlači mnogobrojne zaljubljenike u njihovu povijest i kulturu. Ova će im knjižica, tako se barem nadamo, u tome biti od koristi, a možda i poticajem za obilazak i užitak u ljepotama područja koja su nekad bila zemlja Japoda.

U šarolikom mozaiku kulturnih i etničkih grupa kojima je kontinentalna Hrvatska u posljednjem tisućljeću prije Krista bila životnim prostorom, jedino se Japodima već odrana znaju glavna područja prebivanja. Ona su uglavnom bila poznata iz antičkih pisanih izvora, a tek nakon mnogobrojnih arheoloških istraživanja, započetih u 19., st. s neprekinutim trajanjem do danas, ta su područja gotovo posve definirana. S njih potječe obilje predmeta specifičnih oblika, koji njihovu materijalnu kulturu izdvajaju od susjednih kulturnih skupina. Posebice se to odnosi na nakit i kovinske dijelove nošnje, koja ih već na prvi pogled čine prepoznatljivima. Posve je sigurno da je njihovo matično područje bila Lika s pet prostornih cjelina: Srednja Lika, Gacka, Krbava, Južna Lika i Ličko Pounje, a živjeli su i na dijelu podvelebitskoga primorja te na prostoru Ogulinsko–plaščanske udoline s dijelom Gorskoga kotara i Korduna te izvan granica Hrvatske, u sjeverozapadnoj Bosni sa srednjim tokom rijeke Une (Bihaćka i Cazinska krajina). Svako od tih područja zasebna je geomorfološka cjelina, koja se zbog planinskih masiva čini posve zatvorenom. Ma koliko izgledali neprohodni, planinski su lanci ispresijecani prijevojima, kojima su od davnine kolali trgovačka roba, različita znanja i inovacije, ne samo iz bliskih, već i iz Japodima udaljenih područja. Četrdesetak prijevoja preko

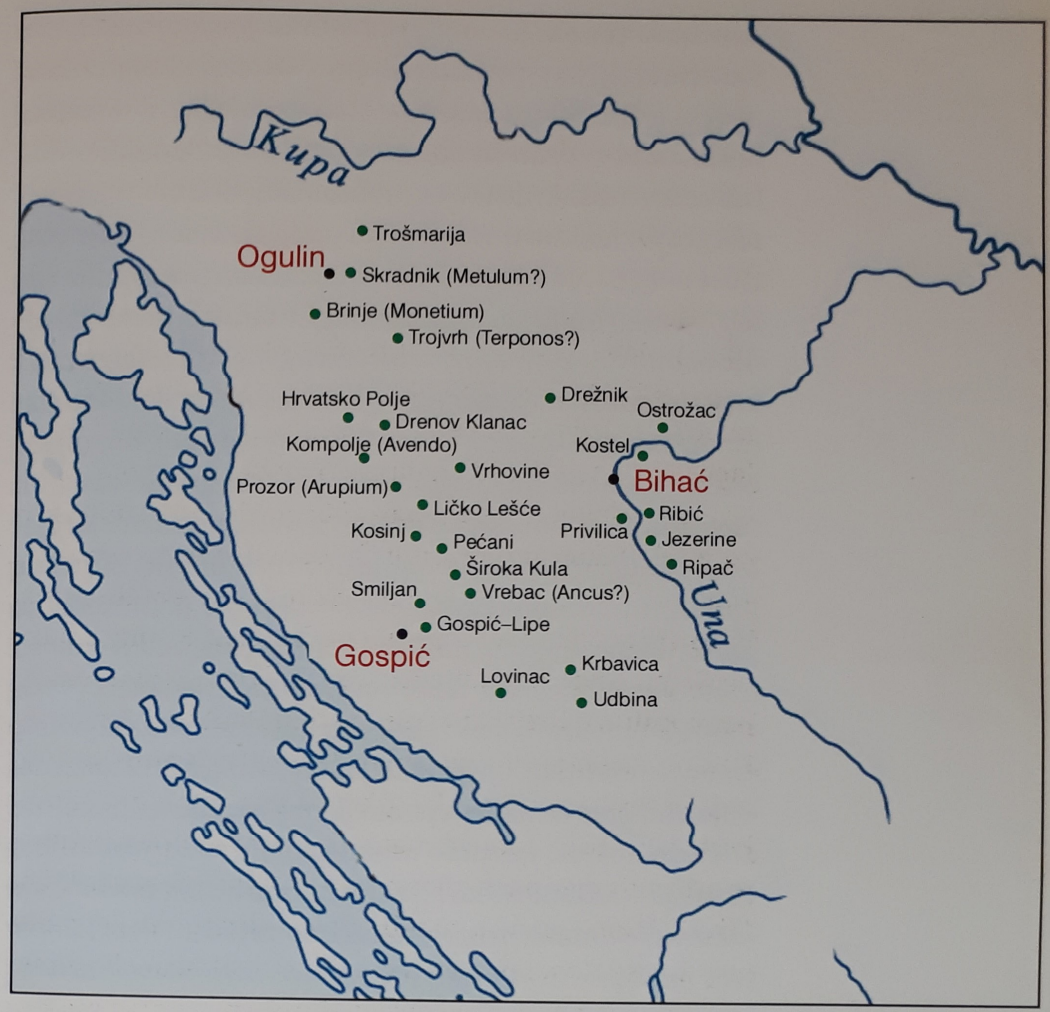

1. Najznačajnija nalazišta japodske kulture

Velebita, Velike i Male Kapele te Plješevice povezivali su suplemenike naseljene u japodskome dijelu priobalja s njihovim matičnim, ličkim, prostorom, a isto tako i s područjem Ogulinsko–plaščanske udoline, ravnice otvorene prema sjeveru i Panoniji. Bogata vodom, zemljom i šumama ta su područja bila, s više ili manje intenziteta, naseljena i kroz starija pretpovijesna razdoblja. Tek od posljednjih stoljeća drugoga i tijekom čitavog prvoga

tisućljeća pr. Kr. na tom se prostoru, poglavito ličkom, formira i razvija japodska kultura. Nastala je srazom dvaju jakih etničkih zajednica, starosjedilačke i novopridošle *kulture polja sa žarama* s prostora Panonije. Pod tim se imenom krije niz kasnobrončanodobnih regionalnih grupa, kojima je zajedničko obilježje spaljivanje umrlih i pokapanje u žare. Kako je tekao sam proces njezina nastajanja i kada se taj prijelomni trenutak točno dogodio ne može se precizno odrediti. Ono što je sigurno i kroz arheološke nalaze potvrđeno jest da je domaće stanovništvo ostalo i dalje u većini, a novopridošlo, čija je uloga važna, ali ne i odlučujuća pri formiranju ove kulture unijelo je novosti i svježine u različite zanatske djelatnosti. Posebice se to zapaža u metalurgiji, odnosno lijevanju i obradbi predmeta od bronce, prve umjetno proizvedene legure, nastale miješanjem bakra s kositrom. Razdoblje od 8. do kraja 4. st. pr. Kr. vrijeme je nastajanja temeljnih vrjednota ove kulture i snažna poleta domaće produkcije u bronci, jantaru ili staklu. Tada i nastaje mnoštvo izrazito japodskih oblika nakita i metalnih dijelova nošnje, ne samo proizvedenih, već i kreiranih u vlastitim radionicama. Ni prije ni poslije tog razdoblja u njihovoj se materijalnoj kulturi ne zapaža takav zanos, koji je tijekom 11. do 8. st. pr. Kr. tj. u kasnom brončanom dobu u začetku, a od 3. do kraja 1. st. pr. Kr., odnosno kroz razdoblje mlađega željeznog doba u zamjetnoj stagnaciji. No unatoč tomu većina njihovih predmeta i dalje zadržava japodska obilježja koja su dugo prepoznatljiva i nakon rimskih osvajanja. Započeo ih je 35. god. pr. Kr. Oktavijan (*Gaius Iulius Caesar Octavianus*, od 27. god. pr. Kr. do 14. god. po Kr. prvi rimski car August), koji je i skršio otpor Japoda i uspostavio rimski mir (*pax romana*), što je značilo postupnu romanizaciju i

uklapanje tog prostora u povijesna i kulturna zbivanja Rimskoga Carstva. Stoga ne začuđuje što trag o njima nalazimo i vrlo daleko od njihove postojbine, u maloazijskom gradu Afrodizijasu (*Aphrodisias*) u današnjoj Turskoj. U tom je gradu tradicionalno štovana božica ljepote i ljubavi Afrodita, pa joj je tamo zarana bilo podignuto i svetište. Najsjajnije trenutke grad je doživio za vladavine careva iz dinastije Julijevaca, stoga je impozantni sakralni kompleks posvećen Afroditi jer se je smatralo da im je upravo ona bila praroditeljicom, i Augustu, prvom i najznačajnijem među rimskim carevima, ali i carevima julijevsko–klaudijevske dinastije. Građen je tijekom dviju generacija, približno od 20. do 60. god. po Kr., tj. od vladavine Tiberija do rane vladavine Nerona. Za priču o Japodima najzanimljiviji su donji dijelovi sjevernog trijema gdje su smješteni reljefi s prikazima personifikacija pokorenih naroda. Personifikacije pojedinih populacija tamo nazivaju »narodima« (*ethnos*) i svaka je bila isklesana u visokom reljefu kao zasebna ženska figura, koja je stajala na postolju s uklesanim grčkim natpisom imena naroda kojega je predstavljala. U nizu personifikacija s postoljima, na kojima su nekoć bili reljefi flankirani stupovima, nalazi se i postolje za etniju Japoda. Kao i kod većine drugih postolja ni na njemu ni u njegovoj blizini nije nađen pripadajući reljef. Čini se da će na tome i ostati, jer etnije, kako je to vidljivo i po mnogobrojnim ulomcima, nisu imale jasno prepoznatljive atribute koji bi ih nedvojbeno povezali s određenom populacijom. I bogato izvedeni ukrasi na donjim dijelovima postolja slični su: uglavnom su to maske smještene unutar girlanda, a na postolju namijenjenu Japodima prikazana je golobrada maska s rogovima mlada bika. Na gornjem dijelu postolja uklesan je grčki natpis ΕΘΝΟΥΣ

ΙΑΠΟΔΩΝ, kojim se označuje da je na njemu bila personifikacija *Naroda Japoda*.

Kod antičkih pisaca, uglavnom autora rimske povijesti, o Japodima (*Iapodes, Iapudes*) se gotovo isključivo govori u poglavljima knjiga koja se odnose na sukobe s Rimljanima. Te vijesti, a spomenut ćemo tek neke od njih, variraju od skromnih, ali ne zato manje važnih, (kakve primjerice daje rimski povjesničar Tit Livije — *Titus Livius*, 59. god. pr. Kr. — 17. god. po Kr.), o ranim kontaktima Japoda s rimskim svijetom, do onih opsežnih, koje potječu od grčkog povjesničara Apijana (*Appianos, Appianus*, 2. st. po Kr.) iz Aleksandrije. U njegovoj X. knjizi Rimske povijesti *(Romaika)* nalazi se opis krajeva i ratova u Iliriku, nazvanoj stoga Ilirskom poviješću (*Illyrike),* gdje prilično detaljno opisuje Oktavijanova osvajanja japodskih zemalja. Prva na udaru bila su područja ovostranih, a potom i onostranih ili prekoalpskih Japoda, gdje se nalazio i Metul (*Metulum, Metulon,* dvojna gradina Velika i Mala Viničica kraj Josipdola) po Apijanu njihov glavni grad. Za Rimljane naime, gledajući s obale, odakle po svoj prilici i započinju njihova osvajanja, Lika je s »ovu stranu« Alpa, kako su nazivali masive Velike i Male Kapele, te Velebita, a Ogulinsko–plaščanska udolina bila im je s »onu stranu« toga gorja. Naime, mišljenja o osvajačkom kretanju rimske vojske nisu ujednačena, jer jedni smatraju da je bila prebačena brodovima do Senja i da se preko Vratnika kretala prema unutrašnjosti, a drugi da se uputila iz Akvileje, polazišne točke mnogih vojnih akcija, te da je kopnenim putom preko Slovenije prešla na područje Japoda. Treći pak pretpostavljaju da je vojska istodobno krenula i iz Senja i iz Akvileje. Apijan prvo opisuje napuštanje naselja i bijeg u šume stanovnika ovostrane Japodije, među

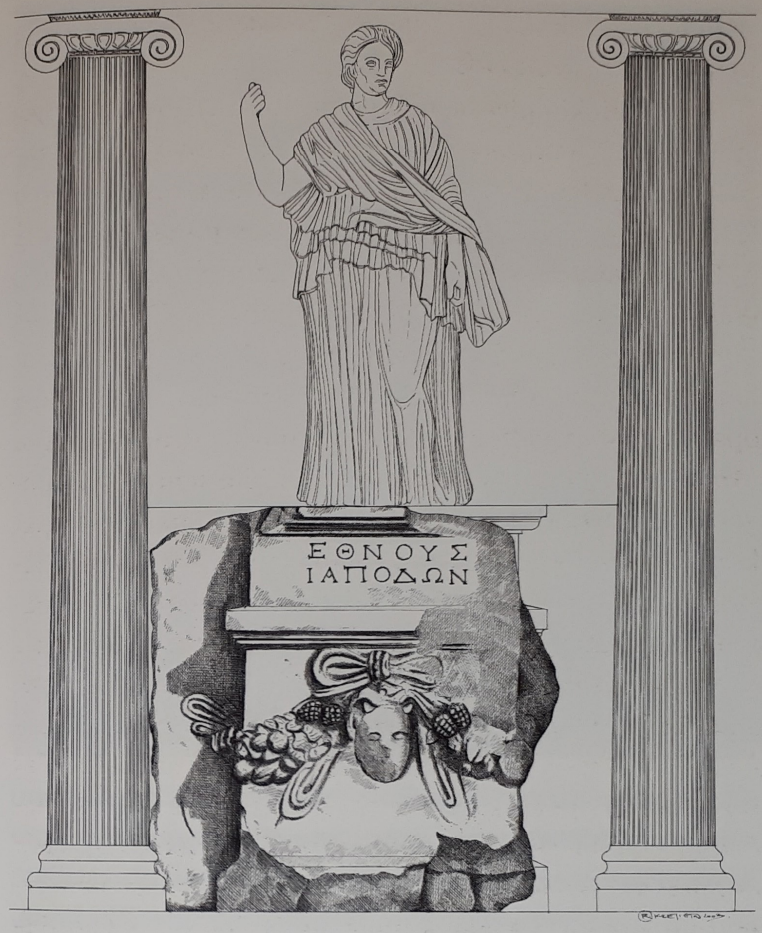

2. Idealizirani figuralni prikaz japodske etnije na postolju među stupovima Augusteuma (*Sebasteion*) u Afrodizijasu (prema R.R.R. Smithu)

kojima su najbrojniji, najugledniji i najhrabriji bili Arupini, zajednica nastanjena oko Gackoga, najplodnijega ličkog polja, kojemu je glavno naselje bilo Arupij (*Arupium*, dvojna gradina Veliki i Mali Vital u Prozoru kraj Otočca), a Apijan ga, kao i sva veća japodska naselja, naziva gradom (*pólis*). Nakon predaje Oktavijan im je poštedio naselja, a pošteđen je ostao i Tepon (*Terponus*, najvjerojatnije Veliki vrh i Velika Metaljka u Trojvrhu kraj Plaškoga), naselje koje također naziva gradom, smješteno na prostoru onostranih ili prekoalpskih Japo-

3. Postolje za personificirani prikaz etnije s uklesanim grčkim natpisom ΕΘΝΟΥΣ ΙΑΠΟΔΩΝ, koji označuje da je to bila personifikacija naroda Japoda; Augustov hram u Afrodizijasu u Maloj Aziji (prema R.R.R. Smithu)

da. Ozbiljan otpor Oktavijanovoj vojsci pružili su samo stanovnici Metula, prema Apijanu glavnoga grada Japoda, koji je branilo tri tisuće dobro naoružanih ratnika. Oni su u početku uspješno odbijali napade Rimljana, gađajući ih s bedema ratnim spravama, no sve žešći napadi i sve uspješniji prodori rimske vojske prema utvrdama njihova naselja prisiljavalo ih je na povlačenje iz oštećenih u novosagrađene bedeme. Apijan vrlo detaljno izlaže sam tijek osvajanja, (uključujući gradnju nasipa i mostova za prelazak na bedeme Metula), japodska danonoćna ometanja i napadanja rimske vojske na mostovima pri pokušajima prelaženja na bedeme te žestoka sučeljavanja zaraćenih strana. U tim okršajima, prilikom urušavanja posljednjeg od četiriju mostova, bio je ranjen

4. Dvojna gradina Velika i Mala Viničica u Skradniku kraj Josipdola

i sam Oktavijan, ali se vratio među vojnike, podignuvši im moral i nastavio gradnju mostova za opsadu. Taj je postupak pokolebao Metuljane, pa su poslali glasnike i pedeset taoca uz privolu da će rimske vojnike primiti na višem, a oni će sami zadržati niže dijelove naselja. Primirje i pregovori trajali su vrlo kratko, tj. do trenutka kad se od Japoda tražila bezuvjetna predaja oružja. Premda su bili u bezizlaznu položaju, Japodi su zatvorili žene i djecu u svoju vijećnicu (*bûleutçrion*) te napali Rimljane, čime su se osudili na smrt. Na kraju u dramatičnom opisu pada Metula Apijan kaže: *mnoge su žene ubijale sebe i djecu, druge su se sa živom na rukama bacale u plamen, te su u toj bici od vatre propali svi za boj sposobni muškar-*

5. Dvojna gradina Veliki i Mali Vital u Prozoru kraj Otočca

ci i većina nejakih Metuljana. S njima je spaljen i grad, i ne biješe nikakva traga od njega, nekoć najvećeg u onim krajevima. Posljednji podatak iz pisanih izvora o nastojanjima Japoda da vrate slobodu i samostalnost odnosi se na pobunu Posena, godinu dana nakon pada i razaranja Metula, koja je i za njih bila pogubna.

U mnogobrojnim opisima ratovanja i osvajanja njihovih područja vrlo je malo podataka o njima, njihovoj zemlji i običajima. Među rijetke pisce antičkoga svijeta koji, premda šturo, daju i takve podatke ubraja se Strabon (*Strabo*, 63. god. pr. Kr. — 19. ili 24. god. po Kr.), geograf i autor znamenitoga djela Geografija (*Geografía, Geographia)*. Japodi su, kaže, ratoborno pleme naoružano galskim oružjem, a spominje da se i tetoviraju, što je bio običaj svih Ilira i Tračana. Također spominje i

nekoliko njihovih gradova i da im se zemlja, za koju tvrdi da je siromašna, pa stoga većinom žive od ječma, proteže od Jadrana pa sve do Dunava. Zanemare li se netočnosti o prostranstvu i granicama zemlje, s rezervom također valja uzeti i podatak o siromaštvu stanovnika. Čini se da je riječ o subjektivnoj prosudbi čovjeka, podrijetlom iz posve različita kulturnog okružja, navikla na drukčije vrednote i način života. Nekoliko podataka zajedno s materijalnom kulturom toga naroda argumenti su koji bi tu njegovu tvrdnju mogli, ako ne i posve negirati, ipak staviti u realnije okvire. Sudeći po gustoći njihovih naselja, do sada ih je registrirano oko dvije stotine, Japodi su bili mnogoljudan narod, a unatoč tomu ta ih je zemlja stoljećima prehranjivala. Prilikom istraživanja u njihovim se naseljima nailazilo na mnogobrojne kosti domaćih i divljih životinja te ljuštura morskih školjki i puževa, što upućuje na raznolikost prehrane. Strabonovu tvrdnju o siromaštvu japodskoga stanovništva ponajbolje ipak opovrgava njihova nošnja. Slikovitost joj daju mnogobrojni detalji od bronce, primjerice kape, oglavlja, široki pojasevi od brončanoga lima te raznorodan nakit, među kojim uz broncu dominira jantar.

Jantarom (grč. *ἤλεκτρον*, elektron; lat. *glaesum*, glesum) se naziva cio niz fosilnih smola, različita podrijetla i kemijskoga sastava (sukcinit, gedonit, glesit i dr.), a obale Sjevernog i Baltičkog mora najbogatija su nalazišta te dragocjene fosilne smole. Tamo naime, za oluja valovi s dna mora podižu i lome naslage jantara, koji pluta po površini. Povoljne struje i valovi izbacuju ga na obalu gdje ga skupljaju ili ga mrežama hvataju po površini mora. Do njega nerijetko dolaze i kopanjem pješčanih nanosa uz samu obalu mora. Ta je skupocjena fosilna smola, tisućljećima bila cijenjena u gotovo svim kultura-

KNJIŽNICA
SAVSKI GAJ

ma pa se je zarana trgovačkim putovima sa sjevera raznosila po cijeloj Europi. Premda je tim putovima prenošena i druga, za lokalne zajednice puno važnija roba: metali, metalne izrađevine, krzna i sol, oni se po toj dragocjenoj i prestižnoj robi najčešće nazivaju jantarnim putovima. Japodski je nakit, kako su to pokazale analize, bio izrađivan od jantara koji potječe s obala Sjevernog i Baltičkog mora (baltički sukcinit), pa su stoga za njih bila važna dva puta kojima je jantar s Baltika preko srednje Europe pristizao do sjevernih dijelova Jadrana. Od tih glavnih prometnica sporednim je putovima prenošen i do japodskih centara. Jedan od njih pratio je rijeke Labu i Vltavu te vodio na Dunav i Inn, a otuda kroz alpske prolaze Reschen i Brenner uz rijeke Adigu i Mincio u dolinu Pada i na sjeverni dio Jadrana. Drugi je prelazio rijeke Vislu i slijedio gornji tok Odre te se kroz Moravska vrata probijao do Dunava i razdvajao; jedan put je vodio prema Hallstattu, naselju u Gornjoj Austriji, čiji se bogatstvo i prosperitet, poglavito tijekom željeznoga doba, temelje na trgovini soli, a drugi preko Mađarske i Slovenije do sjevernoga Jadrana. Trasa toga starog trgovačkog puta ostala je važnom prometnicom sve do u antičko doba, razdoblju rimske dominacije, pa se uz nju nižu važna rimska vojna i trgovačka središta: *Carnuntum* (Petronell nedaleko od Beča), *Scarbantia* (Sopron), *Savaria* (Szombathely), *Salla* (Zalalövõ), *Poetovio* (Ptuj), *Celeia* (Celje), *Emona* (Ljubljana), *Ad Pirum* (Hrušica) i *Aquileia* (Akvileja), završna postaja toga puta. Ona je u 1. i 2. st. po Kr. bila važan centar za trgovinu neobrađenim jantarom i jedan od najjačih, po stilu rezbarenja prepoznatljiv radionički centar za izradbu luksuznih jantarnih predmeta. Jantar i njegov sjaj opjevao je Homer, a o njemu govore i mitovi, od kojih je najpoznatiji i nedvojbeno najljepši za-

6. Japodski jantarni nakit

pisao rimski pjesnik Ovidije (*Publius Ovidius Naso*, 43. god. pr. Kr. — 18. god. po Kr.), preuzevši ga iz prebogate riznice grčke mitologije. On govori o Faetonu, sinu boga Helija, koji je životom platio mladenačku jurnjavu nebom u sunčevim kolima. Nevješt u vožnji očevih kola

približio se zvijezdama, gaseći njihov sjaj, a potom i Zemlji, paleći je. Mnogi su izvori presahnuli, mora se smanjila, a stanovnici Afrike postali su crni. Kako bi spasio svijet, Zeus ga pogađa strijelom i on pada u rijeku Eridan. Ožalošćenu majku Klimnenu i sestre Helijade bogovi pretvore u topole, a njihove suze u jantar. Osim veličanja ljepote jantara, o njemu su pisani i mnogobrojni naputci iz farmakologije, u kojima mu se pridaju ljekovita, ali i magična svojstva. Njime se kitilo, liječilo i štitilo od zala; stoga je za Etruščane imao vrijednost zlata, a za Rimljane je pak, kako navodi Plinije Stariji (*Caius Plinius Secundus*, 23. ili 24. god. — 79. god. po Kr.), samo jedna figurica od toga materijala vrijedila više od nekoliko ljudskih bića. Sigurno je da je jantar i za Japode bio skupa roba, bilo da je riječ o sirovini koju su sami oblikovali, najčešće u zrna za ogrlice i fibule, ili pak o gotovim predmetima, pretežito nakitu, izrađenu u stranim, uglavnom italskim radionicama. Nameće se stoga pitanje kakvim su to resursima raspolagali kad su za cjelokupna trajanja svoje kulture te materijale nabavljali trgovinom.

Izvoz sirovina karakterističnih za ovaj kraj: kože, krzna, vune, mesa, mliječnih proizvoda i meda, zasigurno je bio izvor njihova blagostanja. Međutim, takvim su resursima uglavnom raspolagali i susjedni narodi, jer su i njima stočarstvo, zemljoradnja, lov i ribolov svakako bili važna gospodarska grana. Sirovina koje su Japodi imali u izobilju i njome nedvojbeno uspješno trgovali bilo je drvo. Pritom se ne misli na uobičajenu kvalitetu drva, iako je i ono bilo potrebno u velikim količinama, napose pri taljenju metala, već o drvu visoke kvalitete od kojeg se dobivala građa za izradbu različitih plovila. Sječa šuma i transport trupaca do mora po svoj su se pri-

7. Pogled s planine Velebit prema Jadranskome moru

lici odvijali na isti način kakav nam je poznat iz »recentne« povijesti, tim više što se uvjeti za to nisu znatno razlikovali od onih koje su imali Japodi. Sve se svodilo na vještinu i snagu ljudi te pomoć teglećih životinja. U doba Vojne krajine, posebice za vladavine Marije Terezije (1740–1780), transport drva odvijao se ne samo prekovelebitskim cestama, već i mnogobrojnim vlakama, još i danas mjestimice vidljivim utrtim stazama za izvlačenje trupaca. Uz debla od kojih se radila građa za gradnju brodova na cijeni su osobito bila vitka, preko 30 metara visoka crnogorična stabla, posve glatke i neoštećene površine, iz kojih su izrađivani nadaleko poznati jarboli i vesla. Taj nimalo lak posao (u Lici iskrivljeno zvan jam-

borašenje), zahtijevao je znanje, ne samo pri odabiru već i sječi stabala, koja se obavljala u siječnju, kad drvo u sebi sadrži najmanju količinu sokova pa pri sušenju ne puca, već ostaje posve glatko i neoštećeno. Podjednako je bilo zahtjevno i vlakanje, tj. odvlačenje trupaca niz kameniti velebitski krajolik do mora. Kakvoća i vrijednost takve građe zacijelo je bila uočena i tijekom razdoblja kad su na ličkome prostoru živjeli Japodi. Njome su mogli uspješno trgovati, tim prije što su im neposredni susjedi bili Liburni i Histri, sjajni, u antičkim izvorima posvjedočeni, pomorci. Čini se da su trgovački kontakti na relaciji obala — zaleđe bili uhodani, jer su to nalagale i životne potrebe, a osim drva najvažniji trgovački artikl bila je sol. Naime, opstanak stočara ovisio je o tome, za ljude i stoku, životno važnu mineralu, dopremanu s obale, koji je bio potreban u znatnim količinama za konzerviranje mesa, ali i za pročišćavanje bronce pri taljenju. Za održavanje prednosti na moru odlučujuća je bila kvalitetna građa za gradnju i popravak brodova i drugih plovila, koju je imalo zaleđe. Živost trgovine naglašavaju i mnogobrojne gradine, naselja Japoda podignuta u blizini glavnih komunikacijskih pravaca, preko kojih je ova relativno velika zemlja bila povezana s panonskim prostorom na sjeveru i jadranskim na jugu te balkanskim na istoku, a predalpskim i italskim na zapadu. Kako se i na koji način se trgovalo, koja su sve naselja pritom imala posredničku ulogu, pitanja su za koja nemamo konkretne arheološke podatke. Nemamo ih ni o sastavu trgovačkih karavana i o tome kako su one funkcionirale. Realno je pretpostaviti da se tim putovima nisu kretali samo domaći, već i strani trgovci i zanatlije, a s njima i određena vojna zaštita, vjerojatno i šarolika skupina ljudi različitih, na putovanju korisnih znanja te oni skloni

pustolovinama. Tim se prostorima zacijelo nije samo prolazilo, već je određen broj ljudi tu i ostajao te se srodio s lokalnim stanovništvom. Naime, u pojedinim se japodskim grobovima iz cjelokupnog razdoblja njihove kulture nailazi na skromne i za trgovinu neatraktivne ukrasne predmete strane provenijencije, koji su mogli pripadati nošnji upravo takvih stranaca.

Svoja su naselja Japodi najčešće podizali na uzvisinama uz rubove polja, tokove rijeka ili u neposrednoj blizini trgovačkih putova. Sva su locirana na položajima s kojih je bila moguća kontrola šire okolice. Tragove takvih utvrđenih naselja narod po tradiciji naziva gradinama, podsjećajući imenom da je tu nekad bio »grad« ili utvrđeno naselje. Njihov izgled ovisio je isključivo o konfiguraciji terena, jer se prednost davala onim položajima koji su pružali najveću prirodnu zaštitu. Nezaštićene dijelove naselja opasivali su bedemima, najčešće građenim od kamena u tehnici suhoga zidanja, tj. bez vezivnoga materijala. Bila je to naime vještina u dvorednome slaganju krupnoga kamenja i zapunjavanju međuprostora sitnijim lomljenim kamenjem. U nekim slučajevima, ovisno o prirodi tla, bedemi su građeni i u kombinaciji suhozida s drvenim konstrukcijama. Padine su gradina, radi zaštite, ponekad zasipali velikom količinom sitno tucana kamenja. Njime se naime usporavalo brzo prodiranje na gradinu, jer je pri penjanju, zbog sipkosti kamenja, teren klizio. U svakoj od mikroregija, kao što je primjerice Ličko, Vrebačko, Smiljansko, Gacko, Hrvatsko, Krbavsko, Carevo ili Plaško polje, nalazila se po jedna markantna gradina, koja je dominirala tim prostorom i zacijelo mu bila središnjim naseljem. Takve su gradine nerijetko dvojnoga tipa, tj.

8. Gradina Crkvina u Kompolju kraj Otočca

naselje je bilo podignuto na dvama vrlo blizim brežuljcima, razdvojenim samo uskom uvalom. Oba su bila objedinjena zajedničkim utvrdama i funkcionirala su kao jedinstveno naselje. Sve su bile okružene nizom manjih gradina, razmještenim u vidokrugu, podignutim na visokim brežuljcima ili na rubovima terasa. Većina ih je bila naseljena, a one na višim položajima služile su kao stražarnice, odnosno »signalne postaje«, smještene na strateški važnim točkama unutar širega obrambenog sustava. Štitile su prilaz polju i glavnomu naselju, nedvojbeno svjetovnomu i religijskomu centru šire rodovske zajednice. Registrirano je mnoštvo tih dominantnih gradina, kao što su: dvojna gradina Velika i Mala Karaula u Širokoj Kuli, Veliki i Mali Obljaj u Vrhovinama, Cvituša i Piplica u Lovincu, Masnikosina gradina u Pećanima i

9. Dvojna gradina Veliki i Mali Vital u Prozoru kraj Otočca; u prednjem je planu reljefni prikaz Mitre isklesan u živoj stijeni u selu Čovićima

Trsište u Trošmariji. Neke od njih spominju se i u pisanim antičkim izvorima, primjerice: dvojna gradina Veliki i Mali Vital kraj Prozora (*Arupium*), gradina Crkvina u Kompolju (*Avendo*), Stražbenica kraj Vrepca (*Ancus?*), Humac u Brinju *(Monetium)* te dvojne gradine Velika i Mala Viničica kraj Josipdola (*Metulum*) te Veliki Vrh i Velika Metaljka kraj Plaškoga, (*Terponus, Terponos ?*). Vrlo su slabo istražene, jer su na njima obavljena samo probna istraživanja, pa se stoga malo zna o organizaciji naselja, tj. o rasporedu stambenih, radioničkih i kultnih objekata. Još manje se zna o podgrađima, tj. objektima koje su zbog skučenosti prostora podizali podno gradina, i za stanovanje i za radionice, kojima iz praktičnih i sigurnosnih razloga nije bilo mjesto unutar naselja. Sa sigurnošću se može reći da su kuće, zbog zaštite od hlad-

10. Kameni temelj kuće s dvjema prostorijama; gradina Veliki Vital u Prozoru kraj Otočca

nih vjetrova, u većini slučajeva građene na terasama južne strane gradina. Te su terase nastajale vodoravnim odvajanjem stijena, kojima su se potom koristili za izgradnju bedema i temelja kuća. Na gradinama sa samo jednom terasom na vrhu brežuljka kuće su bile smještene na terasi i uz bedeme, a ponekad s jednom

11. Kameni temelj kuće s jednom prostorijom; gradina Crkvina u Kompolju kraj Otočca

stranom priljubljene uz njih, kao i kuća sagrađena u 7. st. pr. Kr. na gradini Trsište u Trošmariji. Teren za gradnju, gdje je to bilo potrebno, izravnavali su sitnim kamenjem, a osnove kuća, koje su mahom pravokutne, s jednom ili dvije prostorije, gradili su također kao bedeme, od kamenja nepravilna oblika, u tehnici suhoga zidanja. Za jedan ili dva zida svojih kuća, ukoliko je bilo moguće, koristili su prirodnu stijenu, kao što je to slučaj na Masnikosinoj gradini u Pećanima, pojedinim kućama na Velikome Vitlu u Prozoru, Crkvini u Kompolju i Maloj Karauli u Širokoj Kuli. Sve ostalo bilo je od drveta, osim krova koji su prekrivali slamom, a nije isključena ni mogućnost da su krovove prekrivali i daščicama (šindra) slaganim tako da niz njih lakše klize nakupine snijega.

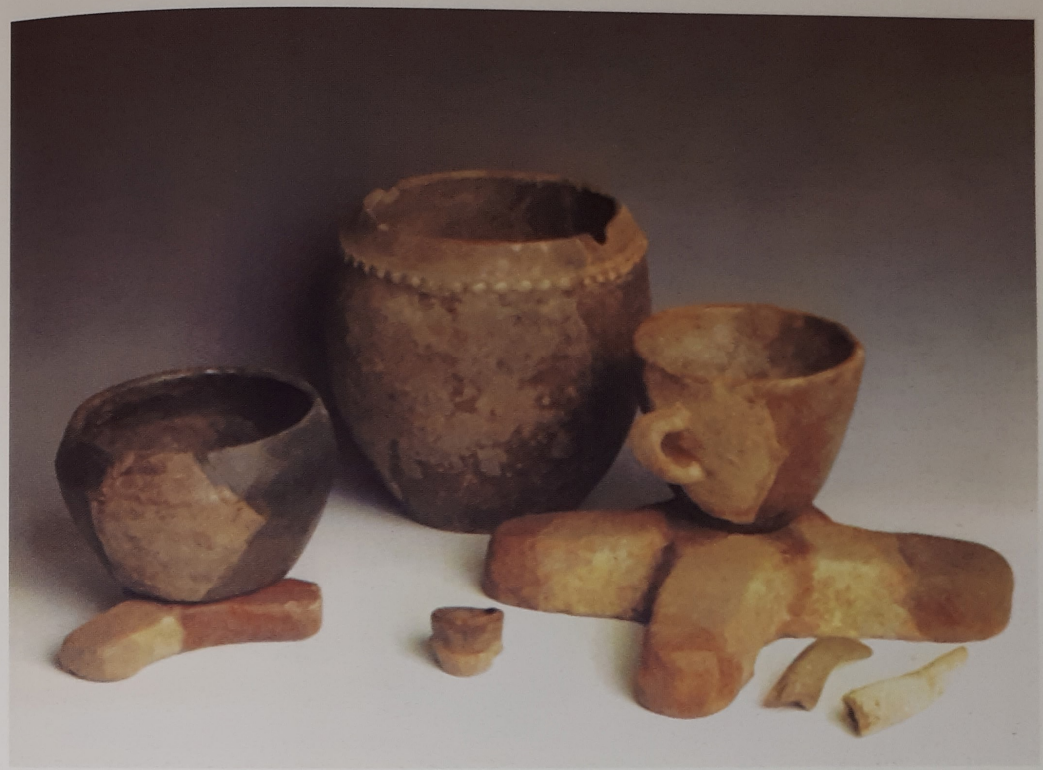

12. Keramičke posude i grijači s ognjišta kuće u Trošmariji kraj Ogulina

Podnice kuća bile su od nabijene ilovače, a unutar svake kuće nalazilo se ognjište, tj. prostor polukružno ograđen kamenjem, smješten u kutu ili u sredini uz pregradni zid u kućama s dvjema prostorijama. Osim kostiju različitih domaćih i divljih životinja, primjerice svinja, koza, jelena i ptica, oko ognjišta se pronalazi i obilje ulomaka od različitih keramičkih posuda za pripremanje i posluživanje hrane. Uz njega su nerijetko poredani i mnogobrojni grijači s trima i četirima kracima ili u obliku koluta, na koje se stavljalo posuđe pri kuhanju hrane. Na taj bi se način izbjegavao direktan dodir sa žeravom i smanjivalo njegovo pucanje. Isto tako, glinene su i kamene kugle čest nalaz oko ognjišta. Služile su kao grijači jer su ih pri sirenju vruće stavljali u mlijeko, ili su njima za-

13. Keramička figurica bika; špilja Pećina u Ličkom Lešću, kasno brončano ili starije željezno doba

grijavali hranu. I kameni žrvnjevi za usitnjavanje žitarica bili su uobičajeni inventar njihovih kuća. Sastojali su se od deblje kamene ploče (donjak) i rastirača kojim se drobilo zrnje. Oblikovni spektar i ornamentika japodske keramike kroz cijelo vrijeme trajanja njihove kulture izrazito su skromni. Najčešće korišteni oblici jesu: situlasti lonci različitih dimenzija, u rasponu od velikih, za čuvanje žitarica, do manjih, za kuhanje hrane, zatim šalice s jednom drškom, zdjele ravna ili uvučena oboda, razna cjedila i sl. Posude su ukrašavali plastičnim trakama prelomljenim pritiskom prsta te većim ili manjim bradavičastim ili potkovičastim ispupčenjima. Pomnije

su samo ukrašavali posuđe izrađivano od pročišćene gline, i to najčešće geometrijskim motivima, među kojima prevladavaju trokuti ispunjeni kosim linijama. U kućama su ponekad pronalažene i minijaturne posude koje su služile djeci za igru. Rađene su po uzoru na one za svakodnevnu uporabu, a izrađivali su ih odrasli ili, što je bilo češće, sama djeca. Kroz igru su naime svladavala vještine koje će im u zreloj dobi biti dio svakodnevice. Inventar japodskih kuća bio je i tkalački stan, o čemu svjedoče nalazi većih i manjih glinenih utega. Služili su za napinjanje osnove, odnosno gusta niza uspravno napetih niti, obješenih o gredu ili pričvršćenih na okvir uspravnoga tkalačkog stana. Čest su nalaz i zamašnjaci (pršljenci) za vretena, koji su služili za ravnomjerno namotavanje ispredene niti oko vretena, zatim utezi za ribarske mreže te različite alatke od kosti ili bronce za obradbu ili šivanje kože i sukna.

Na tragove stanovanja nailazi se i u špiljama, kojima su se na japodskom prostoru koristili uglavnom kao privremenim skloništima. Jedna od njih je i Cerovačka donja špilja kod Gračaca, koja je kroz dulje razdoblje služila pastirima kao sklonište, a sudeći po oblicima i veličini posuda nađenih u špilji bila je mjesto za prikupljanje i preradbu mlijeka. U špilji Golubinjači kod Mlakve, Mračnoj špilji u kanjonu rijeke Korane, Baračevim špiljama i mnogim drugim, nailazi se na tragove kratkotrajnih boravaka, jer su one bile pogodna i sigurna mjesta u koja se je povremeno sklanjalo prilikom ratnih, elementarnih ili nekih drugih nepogoda. Jedino je špilja Pećina u Ličkom Lešću bila kontinuirano nastanjena krajem kasnoga brončanog i početkom starijega željeznog doba. Ona se naime nalazi u podnožju manje neutvrđene gradine, pa je bila sastavnim dijelom tog naselja.

Ima samo jednu dvoranu, u koju je zbog širine ulaza dopiralo danje svijetlo nužno za obavljanje uobičajenih dnevnih poslova. Osim spomenutih, na području Pounja Japodi su živjeli i u sojeničkim naseljima, npr.: Ripač, jedino djelomice istraženo naselje ovoga tipa, Golibić, Ribić i dr. Prilikom istraživanja na Ripačkim otocima (riječni otok ili ada) uočeni su nizovi kuća izgrađenih na masivnim stupovima (sojenice) između kojih se komuniciralo uskim vodenim kanalima.

Mjesta na kojima su Japodi pokapali svoje mrtve bila su u blizini, nerijetko podno samih padina brežuljaka na kojima su bila njihova naselja. Tako su locirane i dvije velike nekropole, jedna ispod dvojne gradine Veliki i Mali Vital u Prozoru (nekropola I i II), a druga podno Crkvine u Kompolju (nekropola I i II). I jedna i druga imale su nekoliko stotina grobova (kompoljska preko 500, a prozorska oko 200), pa stoga pružaju dobar uvid u način njihova pokapanja, ali i u materijalnu i duhovnu kulturu tog naroda. Iako svojim izgledom nalikuju velikim humcima, to su ravne nekropole, koje su

14. Grobni humak (tumul) Goričak u Trošmariji kraj Ogulina

15. a) Dvojna gradina Velika i Mala Viničica u Skradniku kraj Josipdola; u prednjem je planu grobni humak (tumul) Sultanov grob

ukapanjem umrlih jednog iznad drugog poprimile brežuljkast oblik. Osim u ravne nekropole, što je češće, Japodi su svoje umrle ukapali i pod humke–tumule, ubicirane u Vrebacu, Smiljanu, Širokoj Kuli, Trošmariji, Skradniku ili Dugoj Gori. Isto tako i oni su u grupama od tri do četiri bili smješteni podno padina naselja. Pojedine humke imale su vijenac, kružno omeđen prostor koji je bio posvećen svijetu mrtvih. Građen je u tehnici suhoga zidanja od krupnog neobrađenog, u dva reda složenog kamenja, šupljina zapunjenih sitnijim tucanim kamenjem. Uporaba iste tehnike u gradnji grobnih konstrukcija, vijenaca humaka i temelja kuća vjerojatno je imalo simboličko značenje. Naime, u poimanju groba kao »kuće« mrtvih, grobna je arhitektura odraz kuće živih, ali i njihovih vjerovanja u život i nakon smrti. Primjenjivali su dva načina pokopa: inhumaciju (ukapanje) i incineraciju (spaljivanje). Inhumacija, koja se na tom prostoru može pratiti od ranoga i srednjega brončanog doba, stari je autohtoni način pokopa, koji na matičnom ličkom prostoru i prevladava, dok incineracija potječe iz

15. b-c) Grob 5 tumula u Skradniku s kamenom grobnom konstrukcijom (prije i nakon otvaranja groba)

kruga panonske kulture polja sa žarama i rjeđi je način pokopa. Pri inhumaciji tijela su polagali na zemlju, dasku ili smrvljeni kamen i potom ih ograđivali većim kamenjem, a ponekad su kamenje polukružno slagali samo oko glave umrloga. Takve su grobne konstrukcije pokrivali kamenim pločama, a tek ponekad daskama, i onda

ih zasipali zemljom. Pri incineraciji kosti i pepeo, zajedno s nakitom, stavljali su u žare, koje su pokrivali zdjelom i ograđivali kamenjem ili samo zasipali zemljom. Nerijetko su pepeo i kosti uz koje su stavljali predmete polagali izravno na zemlju i njome ih zasipali. U zasipu iznad grobova često se nailazi na ulomke keramičkih posuda, razbijenih za obreda povezanih s ceremonijom pokopa i kultom mrtvih.

Svoje mrtve Japodi su za »drugi svijet« odijevali u nošnju i kitili ih nakitom koji su nosili za života. O cjelokupnom izgledu njihove nošnje i promjenama nastalim na njoj tijekom stoljeća, može se tek nagađati. Naime, osim nakita ostali su sačuvani samo neki njezini dijelovi, napravljeni od otpornijih materijala, primjerice od bronce, od koje su izrađivali oglavlja, kape, pojaseve, puceta ili kopče za pojas. Odjeća i obuća nije sačuvana jer je šivana od tkanina, vune ili kože, tj. od materijala organskoga podrijetla sklona propadanju. Likovne informacije o njihovoj odjeći potječu tek s kraja 7. st., kad se datiraju plosnate figurice žena, čest nalaz s mnogih lokaliteta Like. Premda su veoma stilizirane, ipak se nazire da su odjevene u dugu košulju stisnutu u pasu sa zvonoliko proširenim donjim dijelom. Odjeća slična kroja vidljiva je i na japodskim spomenicima u dolini Une, primjerice na kamenoj skulpturi, možda idolu ili nadgrobnoj steli s prijelaza iz 8. u 7. st. pr. Kr. iz Golubića te na ženskim likovima s kamenih urni iz Ribića, prema prikazima ratnika i njihove opreme, datiranim na kraj 6. i u 5. st. pr. Kr. Isti kroj košulje opasane širokim pojasom ima i žena, prikazana zajedno s mužem, na ulomku reljefa s dijela sanduka sarkofaga iz 2. st. po Kr., nađena u Carevu polju kraj Čakovca. Njihova odjeća, poglavito žene, ima elemente japodske tradicije i upućuje na to da su

16. Brončani privjesci u obliku ženskih stiliziranih figura; Prozor kraj Otočca, 7.– 6. st. pr. Kr.

pripadali imućnijem staležu domaćega, romaniziranog stanovništva. Muškarac u lijevoj ruci drži svitak (*volumen*), a u desnoj ruku žene (*dekstrarum iunctio*), što je dio rituala pri sklapanju braka, pa bi svitak u njegovoj ruci mogao biti znakom bračnog ugovora ili, što je vjerojatnije, dobivanja građanskih prava. Dug kontinuitet nošenja istoga tipa odjeće dopušta pretpostavku da je ona bila svojina i starijih generacija, za što nema potvrda ni u njihovoj materijalnoj ni u likovnoj ostavštini. Na temelju sačuvanih ukrasa i ponekoga funkcionalnog predmeta s odjeće, poput puceta, fibula, igala te različitih kopča za pojas, pinceta i tome slično, sa sigurnošću se ne može rekonstruirati ni odjeća muškaraca. U svakom slučaju, mnogobrojni detalji, ženske i muške nošnje

17. Reljef s dijela rimskoga sarkofaga s prikazom bračnoga para; Carevo polje – Čakovac kraj Josipdola, 2. st.

upućuju na to da je bila kićena i nadasve maštovita te da se nije sastojala samo od jednoga odjevnog predmeta. To dakako nisu dopuštale ni klimatske prilike, jer je japodska zemlja na području kontinentalne klime s oštrim i dugim zimama, pa su stoga mnogi odjevni predmeti morali biti rađeni od punijih i toplijih materijala, kao što su vuna, koža ili krzno. Na to upućuje i njihov nakit, koji se

18. Brončana lučna jednopetljasta fibula s dva diskosa na luku; Čakovac kraj Josipdola. 9. st. pr. Kr.

19. Brončana spiralnonaočalasta fibula s osmicom u sredini; Prozor kraj Otočca, 10. – 8. st. pr. Kr.

odlikuje masivnošću, posebice kopče za pojaseve i fibule s kojima se zakopčavala odjeća, pa su prije svega imale funkcionalnu namjenu, a zbog svoje uočljivosti ubrzo su postale i čestim ukrasnim detaljem njihove nošnje.

Potkraj 11. i u 10. st. pr. Kr. (faza Ia) njihova nam se nošnja čini skromnom, ponajprije stoga što je od nje ostalo vrlo malo sačuvanih detalja, tj. svega nekoliko vrsta ukrasnih predmeta. Odjeću kopčaju lučnim jednopetljastim fibulama, koje ponekad na luku imaju dva diskosa, a primjerci bez tih dodataka imaju lukove znatno bogatije ukrašene fino urezanom geometrijskom ornamentikom. Osim takvih, nose i spiralnonaočalaste fibule malih dimenzija, ali i dvodijelne fibule s iglama koje imaju pločastu ili kuglasto oblikovanu glavicu sa šiljkom. Ogrlice nižu od brončanih spiralno namotanih cjevčica ili zrna jantara, a počinju nositi i kolutaste tordi-

20. Brončani ukras za prsa (pektoral) izrađen od spiralno uvijene žice; Prozor kraj Otočca, 10.– 9. st. pr. Kr.

rane obruče (torques), koji se u idućem stoljeću udomaćuju u njihovu nošnju. Najluksuzniji detalj njihove nošnje bili su masivni brončani pektorali s dvama diskovima izrađenim od debele spiralno namotane žice, međusobno spojene s nekoliko masivnih karika. Skroman nakit, najčešće spiralnonaočalasti privjesci različitih dimenzija, topuzaste igle ili igle okruglih glavica najuobičajeniji su detalj njihove nošnje toga doba.

Tijekom 9. st. pr. Kr. (faza Ib) prepoznatljiv dio njihove nošnje bile su kalotaste kape izrađene od sukna ili kože prekrivene sitnim našivenim brončanim pucetima. Takve su kape ponekad dodatno ukrašavali kolutastim tordiranim obručom (*torques*), a tu su vrstu ukrasa nosili i oko vrata. Sve su se češće za ogrlice rabila krupna tamnoplava i siva zrna s žutim koncentričnim krugovima, izrađena od staklene paste. Rade ih u domaćim radionicama od smjese (kremeni pijesak sa znatnim primjesama olovnog i manjim primjesama željeznog oksida), taljive već na temperaturi od 650°C, koja se mogla postići i na otvorenim ognjištima. Trajan detalj bile su ogrlice, nerijetko od veoma krupnih zrna jantara koji tijekom vremena, u obliku različitih ukrasa, postaje gotovo obveznim dijelom njihove nošnje. Odjeću kopčaju i ukrašavaju lučnim jednopetljastim ili spiralnonaočalastim brončanim fibulama s osmicom te ukrasnim iglama, najčešće okruglih

21. Ogrlica sa zrnima od staklene paste; Prozor kraj Otočca 9. – 4. st. pr. Kr.

22. Ogrlica sa zrnima od jantara; Kompolje kraj Otočca 10. – 1. st. pr. Kr.

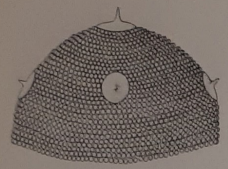

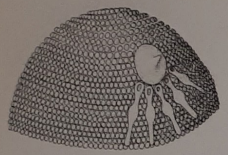

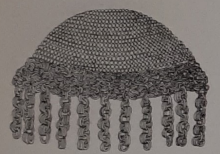

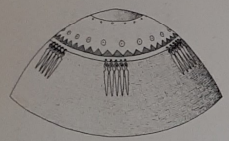

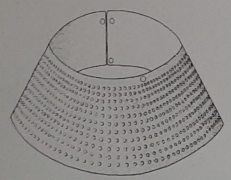

glavica, kakve su tada nosili i njihovi susjedi Liburni. Za cijela trajanja njihove kulture, pa i onda kada u uporabu ulazi željezo pri izradbi različitih predmeta, poglavito nakita, dominira bronca. Naime, kod mnogih se naroda, željezo isprva kao rijetkost i dragocijenost koristilo za izradbu nakita, kod Japoda, barem po onome što nam je do sada poznato, nakit izrađen od željeza prava je rijetkost. Kod nakita željezo su uglavnom koristili samo za izradbu funkcionalnih detalje, kao što su primjerice igle na fibulama, karike za ovijes predmeta ili podloge za pojasne kopče na koje se pričvršćivala oplata od brončanog lima. Željezo je kod Japoda relativno kasno dobilo prioritetno mjesto u proizvodnji predmeta, a i tada od njega se najčešće izrađivalo oruđe i oružje. Uzrok tomu leži u složenosti procesa preradbe te kovine, jer tek postupnim otkrivanjem tehnike obradbe, ona je naposljetku dobila željenu čvrstoću i elastičnost. Svu složenost koja prati proizvodnju puno su prije svladavali narodi s resursima željezne rude, dobivajući pred drugima prednost što ju je nosila ta kurentna roba. To se dogodilo i na prostoru centralne i sjeverozapadne Bosne, nadomak zemlji Japoda, gdje prvi tragovi samostalne proizvodnje željeza i predmeta od te kovine potječu iz 9. st. pr. Kr. Jesu li i Japodi, s obzirom na to da su imali vlastita ležišta željezne rude oko Donjeg Pazarišta, Trnovca, Doljana i Rudopolja, pokušali samostalno proizvoditi i obrađivati željezo za sada je teško reći. Naime, područja oko rudnika nisu istraživana, a ni naselja, gdje bi se mogle očekivati potvrde o toj djelatnosti: nalazi drozge, mjehuraste mase s tragovima kovine, ili znatnija količina različitih predmeta izrađenih od željeza. To pitanje ne razriješavaju ni istraživanja nekropola, jer prije razdoblja mlađega željeznog doba u grobove nisu prilagali oružje ni oruđe, a

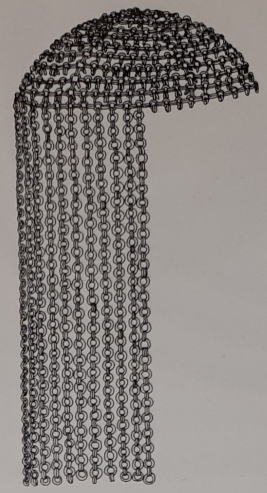

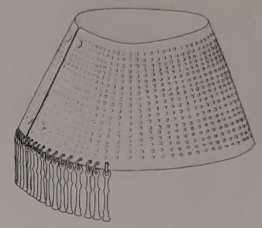

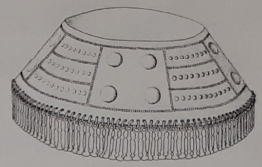

23. Tipovi japodskih kapa oglavlja

24. Prikaz ženske nošnje 8. st. pr. Kr.

sitni su uporabni predmeti propali jer je zbog kiselosti zemlje željezo korodiralo, ostavljajući samo tragove, o kojima stara istraživanja nisu vodila računa. Mala je vjerojatnost da vrsni metalurzi kao što su bili Japodi, nisu zarana uočili prednosti nove kovine. Možda je i u njih, premda to arheološkim ispitivanjima nije potvrđeno, autohtona proizvodnja započela tijekom 9. st. pr. Kr., u razdoblju uspona njihovih radionica, u kojima majstori ljevači tope broncu i izrađuju nakit i metalne dijelove nošnje osebujnih oblika, koji se sve više razlikuje od ukrasa kakve su nosili i kojima su se kitili njihovi susjedi.

U 8. st. pr. Kr. (faza 2) važan dio ženske, a po svoj prilici i muške nošnje, bile su još uvijek kalotaste kape našivene sitnim brončanim pucetima. Sve su ih češće nadopunjavali detaljima, kao što su veća puceta sa šiljkom našivena uokolo i na tjemenu kapa, ili s jednim većim pucetom na potiljku s ovješenim štapićastim privjescima, a rubove su ukrašavali lančićima od sitnih karičica ili su kroz njih probadali srpasto oblikovane igle s krajevima u obliku vaza. Ponekad su na tjeme kapa

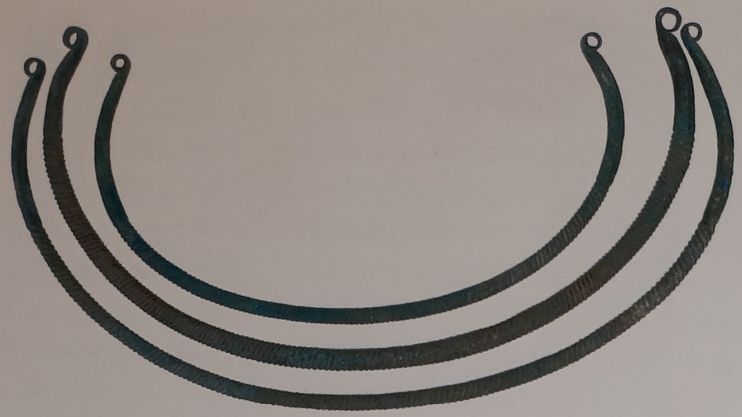

25. Tordirane kolutaste ogrlice otvorenog tipa s ušicama na kraju; Prozor kraj Otčca, 8. st. pr. Kr.

prišivali plosnate tuljce od brončanoga lima s štapićastim privjescima, koji će poslije, neznatno izmijenjeni, biti čest ukras njihovih oglavlja. Uz takve su kape žene, u visini sljepoočnica, nosile na trakama privezane dvodijelne sljepoočničarke ili kolute od više puta savijene žice. Sitna kalotasta puceta prišivali su i na kožnate pojaseve koje su kopčali okruglim plosnatim alkama. Alke su koristili i za ovjes različitih predmeta, kao što su pincete i nožići, kao dodatni ukras na fibulama ili su ih povezivali trakama i nosili kao ogrlice. Oko vrata su nosili kolutaste tordirane ili glatke ogrlice otvorenih krajeva (torques), često više njih odjednom, a na tu vrstu nakita nanizavali su i zrna od prozirnoga bijelog ili zelenkastoga stakla. U modi su bile i ogrlice od zrna jantara ili tamnoplave staklene paste sa žutim koncentričnim krugovima, koja su nanizavali i na lukove fibula. Kitili su se također i lunulasto oblikovanim pektoralima, rubova ukrašenih štapićastim privjescima, a odjeću su i

26. Detalj kalotaste kape, rub i rese izrađeni su od sitnih brončanih karika sastavljenih u lančiće; Udbina, 8. st. pr. Kr.

27. Brončane dvodijelne sljepoočničarke, ukras nošen u visini sljepoočnica; Kompolje kraj Otočca, 8. – 7. pr. Kr.

28. Ogrlica od brončane žice s nanizanim raznobojnim staklenim zrnima; Kompolje kraj Otočca, 8. st. pr. Kr.

29. Brončani ukras za prsa (pektoral); Smiljan kraj Gospića, 8. st. pr. Kr.

dalje kopčali spiralnonaočalastim fibulama. Tada su one bile većih dimenzija, pa su ih zbog težine na poleđini učvršćivali širokom brončanom trakom. Taj se nakitni oblik u japodskoj ženskoj i muškoj nošnji zadržao tijekom cjelokupna trajanja njihove kulture. Povećavali su mu dimenzije i mijenjali tehnike izradbe, ali osnovni oblik ostajao im je isti. Isprva su rađene savijanjem brončane žice u diskove spojene petljom savijenom u obliku »osmice« (spiralnonaočalaste fibule), a poslije su ih lijevali u jednom ili dva dijela (pločastonaočalaste fibule), koja su spajali zakovicama. Iz njihovih radionica

30. Brončana fibula (tip Prozor); Kompolje kraj Otočca, 8. st. pr. Kr.

31. Oglavlje od brončanoga lima; Prozor kraj Otočca, 7. st. pr. Kr.

32. Oglavlje od brončanoga lima sa štapićastim privjescima na potiljku; Prozor kraj Otočca, 7. – 6. st. pr. Kr.

potječu i dvodijelne fibule tipa Prozor, nazvane tako po lokalitetu gdje ih je najviše nađeno i gdje su, po svoj prilici, i proizvedene. Odjeću su sve više kopčali i ukrašavali tropetljastim fibulama sa zrnima jantara ili staklene pa-

33. Oglavlje od brončanoga lima sa štapićastim privjescima oko donjeg ruba oglavlja; Kompolje kraj Otočca, 7. – 6. st. pr. Kr.

ste, a vrlo su često nosili lučne fibule sa zrnom jantara ponekad impozantnih dimenzija, a one se u narednom stoljeću posve uvriježuju u njihovu nošnju. Posebnostima ženske japodske nošnje i kićenja pripada i ukrašavanje nogu nanogvicama. Ponekad ih nose i po šezdesetak pari odjednom, tako da im prekrivaju noge od gležnjeva do koljena. Uz te osnovne oblike ukrasnih i funkcionalnih predmeta nosili su i mnoštvo sitnih ukrasa: okrugle privjeske rađene na proboj s dugim trnom ili spiralnonaočalaste te igle kojima su glavice bile stožaste, okrugle ili u obliku vaze. Remenje od kože ili sukna kočpali su raznolikim, većinom okruglim kopčama.

Tijekom 7. st. pr. Kr. (faza 3) raznovrsnost i maštovitost njihovih ukrasa bile su gotovo neiscrpne. Pokrivala za glavu i dalje su bila »najjapodskiji« dio nošnje.

34. Široki pojas od brončanoga lima; Skradnik kraj Josipdola, 7. st. pr. Kr.

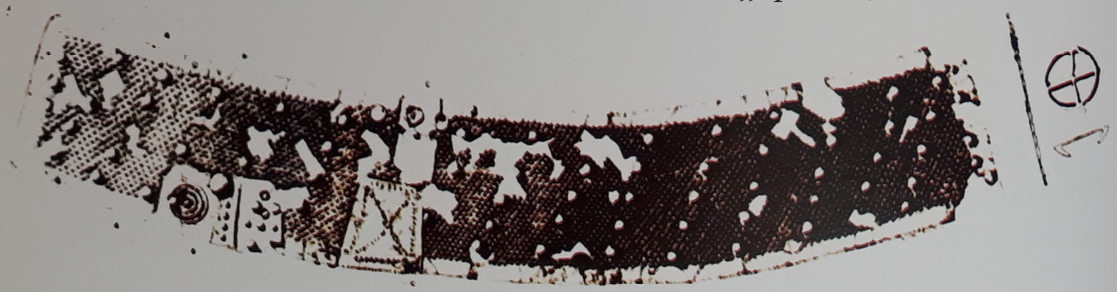

Izrađivali su ih od bezbroj sitnih brončanih, međusobno spojenih karičica, koje se na potiljku produžuju u rese spuštene gotovo do ramena. Sve su češće nosili i oglavlja od brončanoga lima sa štapićastim privjescima oko čitavog oglavlja ili samo na potiljku ili bez njih. Zbog pomičnosti vješali su ih na sitne alkice, tako da su pri hodu, uz titravi davale i zvučni, zveckavi efekt. Naime, luksuzniji nakit i oglavlja obrubljena štapićastim privjescima nošena su u posebnim, svečanim prilikama, u kojima je ples bio uobičajen dio svečanosti ili obreda, pa su zvukovi koje su pri pokretu proizvodili takvi ukrasi bili i ritmička pratnja njihovih plesova. Površine takvih oglavlja, bez obzira na to jesu li jače ili slabije konično oblikovane, prekrivene su ornamentikom izvedenom tehnikom iskucavanja. Najčešće su to ispupčenja (bukle) jednakih veličina, posve nalik na kalotasta puceta kakvima su krasili kape u prethodnim razdobljima. Istom tehnikom i motivima ukrašavali su i široke pojaseve od brončanoga lima, pa je stoga moguće da su nošeni zajedno s kapama, čineći tako skladnu cjelinu slikovite nošnje. Ljepotom se odlikuju i spiralnonaočalaste kopče s ukosnicama vrhova ukrašenih tamnoplavim zrnima sa žutim kružićima, s kojima se na potiljku glave kopčala kosa ili možda marame. Maštovitošću oblika ne zaostaju ni različiti kompozitni privjesci, koje vješaju ili na igle fi-

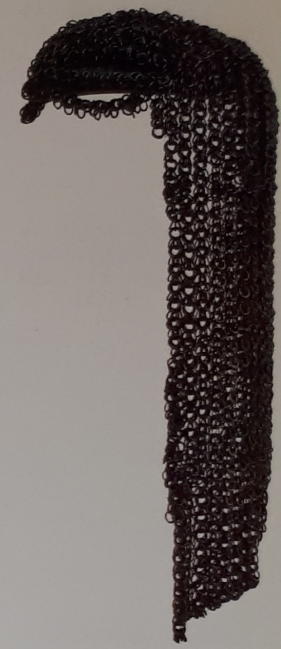

35. Kapa s resama od sitnih brončanih karika sastavljenih u lančiće; Prozor kraj Otočca, 7. st. pr. Kr.

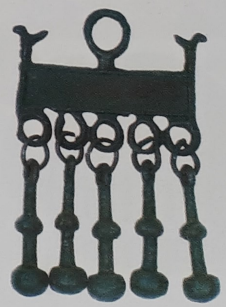

36. Brončani privjesak; Kompolje kraj Otočca, 8. – 7. st. pr. Kr.

37. Brončani privjesak; Kompolje kraj Otočca, 7. – 6. st. pr. Kr.

38. Ogrlica sa zrnima od staklene paste; Prozor kraj Otočca, 9. – 4. pr. Kr.

bula ili kao prsni nakit na trake od kože i sukna. Ta je vrsta nakita, koju su nosili i muškarci i žene, bila važan detalj njihove nošnje tijekom starijega i mlađega željeznog doba. U početku su bili jednostavno koncipirani, a poslije su nastale složenije i dekorativnije varijante toga nakita. Na njima su važan detalj pločice, koje su pri

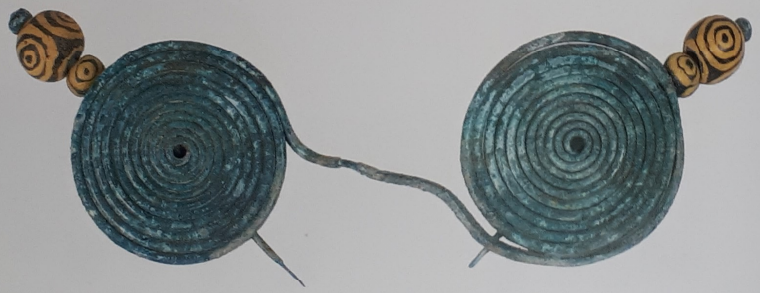

39. Ukras za kosu; Prozor kraj Otočca, 7. st. pr. Kr.

40. Brončani privjesci u obliku stiliziranih ženskih figura; Prozor kraj Otočca, 7. – 6. st. pr. Kr.

41. Brončani privjesak u obliku stilizirane muške figure; Prozor kraj Otočca, 7. – 6. st. pr. Kr.

vrhovima gornjih rubova imale antitetično postavljene prikaze životinja, u početku ptice, a zatim su ih zamjenjivali glavama ljudi, zmija te najčešće konja, koji su i prevladavali sve do kraja njihove kulture. Na donje rubove vješali su lančiće s različitim privjescima: trokute, amforice, košarice, štapiće s kuglastim i kapljastim zadebljanjima i sl. Na njih često vješaju i bule, okrugle kutijice od brončanoga lima, nalik nabubrenim kesicama u koje su radi zaštite od uroka i nedaća stavljali različite tvari. Posve jednako oblikovane bule izrađivali su i od jantara, čime su dodatno naglašavali njezinu moć zaštite, jer su jantaru uz ljekovita pridavali i magična svojstva. Svi ti detalji s kompozitnih privjesaka, posebice prikazi životinja, malokad su bili isključivo samo ukras. Većina ih je imala sasvim određenu simboličku

42. Brončana fibula s trima fibulama kao privjescima; Kompolje kraj Otočca, 6. – 5. st. pr. Kr.

43. Brončani privjesak sa stiliziranim enskim figurama; Kompolje kraj Otočca, 7. – 6. st. pr. Kr.

44. Brončana spiralnonaočalasta fibula s antropomorfnim privjeskom, Ličko Lešće kraj Otočca, 6. st. pr. Kr.

45. Brončana tropetljasta fibula sa zrnom od staklene paste na luku; Kompolje kraj Otočca, 6. – 5. st. pr. Kr.

46. Brončana fibula s tri kuglice na luku; Kompolje kraj Otočca, 6. st. pr. Kr.

poruku povezanu s magijskim ili religijskim vjerovanjima. Uz ogrlice od jantara i staklene paste, koje su tradicionalni dio nošnje, imali su i ogrlice sastavljene samo od bula, a nizali su ih i u kombinaciji s različitim zrnima. Od fibula, uz već spomenute spiralno naočalaste i lučne glatkoga ili brončanom trakom omotana luka sa zrnima od različitih materijala, pretkraj stoljeća sve više u modu ulaze lučne fibule s dugom nogom te fibule s trima kuglicama na luku (*a tre bottoni*). Taj se nakit nosio od gornjojadranskoga do istočnoalpskoga prostora, što je rezultiralo nastankom mnogobrojnih lokalnih inačica. Jedna od takvih nastala je i na japodskome prostoru, gdje one poprimaju obilježja primjerena ukusu i nošnji domaćega stanovništva. Među privjescima prevladavaju

47. Brončani privjesak u obliku stilizirane ivotinje (konj ili grifon?); Prozor kraj Otočca, 6. st. pr. Kr.

48. Brončani privjesci u obliku ptice (kokot i kokica); Prozor kraj Otočca, 5. – 4. st. pr. Kr.

spiralnonaočalasti te najatraktivniji — plosnati lijevani privjesci u obliku ženskih i muških likova. Četvrtaste masivne pojasne kopče te igle s više glavica, zatim primjerci s glavama od jantara ili dvokrake igle, glave oblikovane nizom osmica, tek su nadopuna uvriježenim oblicima ženskoga i muškoga nakita ovoga razdoblja.

Kroz 6. st. pr. Kr. (faza 4) u modi i nadalje ostaje niz poznatih, ali na poseban način nošenih ukrasa. Među takvima je i fibula četvrtasta luka, na čiju su iglu ovješene tri manje fibule sa zrnima jantara ili pak lunulasti privjesak s ovješenim stiliziranim ženskim figurama. Takve i njima slične figure nošene su kao pojedinačni privjesci ili gusto poredane na ogrlicama, a našivane su uz rubove oglavlja, prsne dijelove nošnje ili na pojasima. Od fibula su nosili lučne s različitim zrnima, kojima je luk omotan brončanom trakom, a sve su uvrježenije bile i lučne fibule s dugom nogom. Najviše je primjeraka fibula s trima kuglicama na luku (*a tre bottoni*), koje uz spiralnonaočalaste i pločastonaočalaste postaju najnošenijim nakitom. Kao privjesci vrlo su često nošeni punolijevani prikazi životinja: ptica — najčešće kokoši i pijevaca, zatim konja, dupina ili, zbog stiliziranosti, neprepoznatljivih vrsta životinja, u kojima neki prepoznaju konja, psa ili mitsku životinju grifona. U njihovoj je nošnji dominirao jantar, što je dakako odraz njihove ekonomske stabilnosti i blagostanja, a potkraj 6. st. pr. Kr. i kroz 5. st. pr. Kr. (faza 5) sve su više nosili rezbarene ili urezivanjem ukrašene predmete od te dragocjene fosilne smole. Zrna za fibule, jednostavnije privjeske u obliku konjića ili glava ovnova, puceta za kopčanje odjeće te ukrasne pločice izrađivali su sami. Sve su ostalo dobavljali iz stranih radionica, uglavnom italskih, koje su obradbu i rezbarenje jantara bile podigle do zavidne visine. Djelić

49. Brončana dvopetljasta fibula sa staklenim zrnom na luku; Prozor kraj Otočca, 7. – 6. st. pr. Kr.

50. Spiralnonaočalasti privjesci; Hrvatsko polje, 10. – 5. st. pr. Kr.

tog umijeća vidljiv je i na nakitu žene iz groba 47 kompoljske nekropole. Naime, na prsima je imala ogrlicu od 225 zrna jantara, a među njima je bilo i zrno u obliku ptice, u kojem neki prepoznaju labuda, zatim tri izrađena u obliku ženskih glava i veći privjesak s urezanim likom žene umotane u naboranu tkaninu. Slično, ili gotovo jednako oblikovane glave česta su tema rezbarskih radionica jantara smještenih uzduž zapadne obale italskoga poluotoka, kuda je prolazio jedan od važnih putova, kojim se uz ostalu robu i dragocjenosti prenosio i jantar. Takve glavice nošene su kao amuleti, a prikazivale su božanstva nadležna za ženski svijet, pružajući mu zaštitu od rođenja do smrti. Među njeznim ukrasima bilo je i veće ovalno zrno jantara, vjerojatno s fibule, na kojem su s obje strane uz prirodne napukline posve jasno vidljivi urezani slovni znakovi, najsličniji grčkim. No to nije i

51. Brončane tropetljaste fibule s privjescima iz groba 47; Kompolje kraj Otočca, 6. – 5. st. pr. Kr.

jedini nalaz takve vrste na japodskom prostoru, jer su urezani znakovi zapaženi i na zrnu jantara iz groba 6 nekropole u Jezerinama kraj Bihaća. Ni jedno ni drugo zrno još nije prošlo paleografsku analizu pa su stoga mnoga pitanja bez odgovora. U grobu je bio i par fibula, kojima su lukovi bili ukrašeni zrnima jantara, a na iglama su bili obješeni kompozitni privjesci. Jednom su primjerku gornji krajevi pločice završavali nasuprotno postavljenim zmijskim glavama, a na donjem rubu pločice nalaze se lančići, na kojima su trokutasti privjesci. Drugi kompozitni privjesak ima jednu sačuvanu, od nekoć dvije ljudske glavice, a na donjem rubu pločice ovješen je par bula. Glavica je zbog sićušnosti i skromne likovne izražajnosti gotovo neprimjetna, no unatoč tomu njezin izdužen oblik daje naslutiti glavu žene s koničnim oglavljem, koje se po svoj prilici i tada nosilo. I fibule i privjesci iz ovoga bogato opremljena groba, a vjerojatno i ogrlica od jantarnih zrna, rađeni su u domaćim radionicama i posve su prilagođeni japodskoj nošnji i ukusu. Bogata i po stilu raznolika oprema svrstava ovu ženu u krug japodskih uglednika. No, uzme li se u obzir mnogobrojnost njezinih ukrasa stranoga podrijetla, posve je moguće da nije bila Japotka po rođenju. Ako bi to bilo tako, njezin najdragocjeniji dio nakita, a to su rezbarije u jantaru, daje naslutiti da je došla sa suprotne, italske strane Jadrana, možda iz Spine, koja je bila jedan od tadašnjih vodećih trgovačkih i proizvodnih centara grčko–etrurskog svijeta, ili iz njezine okolice. Sklapanja veza kao zalog miru i sigurnoj trgovini običaj je imanentan svim kulturama, pa zacijelo nije bio nepoznat ni kulturama s ovih prostora. Štoviše, novija su istraživanja pokazala da su uglednicima iz vladajućeg sloja koji su kontrolirali i upravljali trgovinom darivani, ne samo

51. a) Jantarne minijaturne enske glave iz groba 47

51. b) Jantarna ogrlica iz groba 47

52. Brončana fibula s dvije kuglice i ptičicom na luku; Kompolje kraj Otočca, 5. st. pr. Kr.

53. Brončana pločastonaočalasta fibula; Kompolje kraj Otočca, 5. st. pr. Kr.

54. Brončana tropetljasta fibula s trorogim zrnom od staklene paste; Široka kula, 5. – 4. st. pr. Kr.

skupocjeni predmeti, već i žene. U svakome slučaju najrealnije rješenje i njezina statusa (možda svećenica ?) i dolaska u srce japodske zemlje trebali bi dati zapisi na zrnu jantara, ukoliko ih bude moguće pročitati i razumjeti njihovu poruku. Naime, pismo je najčešće bilo u službi kulta pa su stoga slova mnogo puta gubila i oblik i značenje, te naprosto bila svedena na magične znakove. Moglo bi se stoga dogoditi da njezina tajna i nadalje ostane samo njezinom.

Među jantarnom plastikom ističe se izrazito velik konjić, koji je nekoć bio ukras na luku tropetljaste fibule. Zbog svoje veličine i težine taj je ukras morao imati neke dodatke, možda od kože ili tkanine, koji su ga držali osovljenim i dobro vidljivim. Prikazima životinja ukrašavali su nožice i lukove fibula, ponekad i onih uvriježena oblika, kao što je to primjerice fibula s trima kuglicama na luku, kojoj stavljajući na luk pticu umjesto kuglice daju nov izgled. Punolijevani privjesci u obliku životinja te kompozitni privjesci na kojima dominiraju glave konja, i dalje su bili omiljen nakit, koji je zacijelo uz ukrasnu sadržavao i magičnu ili kultnu poruku. Oni u izvornome smislu nisu autohton nakit, već su zbog bliskosti teme preuzeti iz mediteranskoga kruga, a rađeni u domaćim radionicama oni poprimaju posve vlastitu likovnu i duhovnu interpretaciju. Osim lijevanih naočalastih fibula ili fibula sa zrnima jantara, stakla te sa zrnima s trima i četirima rogovima od staklene paste, Japodi su

55. Konjić od jantara s luka fibule; Vrebac kraj Gospića, 6. – 5. st. pr. Kr.

nosili i tzv. certosa fibule, nazvane tako po talijanskom lokalitetu Certosa di Bologna, gdje je nađen znatan broj fibula ove vrste. Taj dugotrajan i na širokome prostoru rasprostranjen nakit s velikim brojem lokalnih oblika, koji se na različitim područjima razlikuje u detaljima, preuzimaju i Japodi, ali i njima daju osobnu notu te ih u 4. st. pr. Kr. (faza 5) nose kao vlastitu kreaciju. I dalje koriste već poznate oblike ukrasa, a tek tijekom mlađega željeznog doba u njihovoj nošnji dolazi do uočljivijih promjena.

Tijekom 3. i na početku 2. st. pr. Kr. (faza 6) učestaliji dodiri s Mediteranom, na jednoj, i s Panonijom, na drugoj strani, unosili su promjene u njihovu materijalnu i duhovnu kulturu. Međutim, ti utjecaji, koliko god bili snažni, nisu bitno narušili autohtone japodske crte, već su uglavnom bili poticajem za nove, vremenu primjerenije i tehnološki dotjeranije detalje. Tim utjecajima najpodložniji je bio nakit, pa se uz tradicionalne pločaste

56. Nakit s japodske nošnje iz 5. st. pr. Kr.

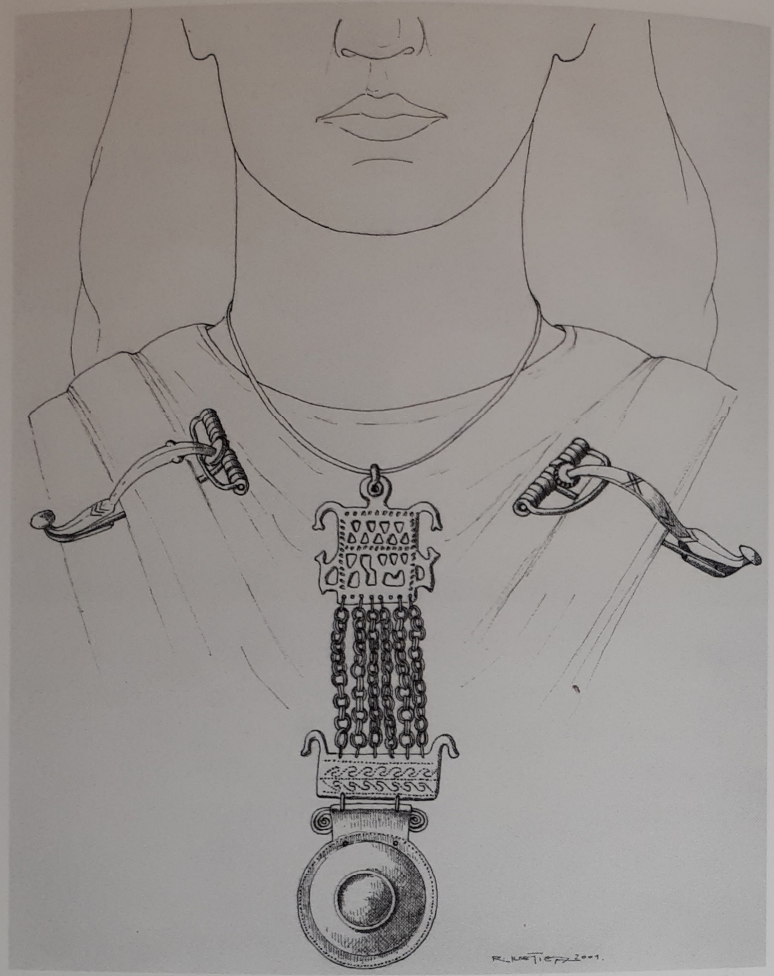

57. Ukras za prsa (pektoral) s velikom bulom; Kompolje kraj Otočca, 5. st. pr. Kr.

naočalaste fibule, nose i fibule čunastoga luka s unatrag prebačenom nožicom inspirirane keltskim, ali prilagođene domaćem ukusu. Eklatantan primjer prožimanja starog s novim, u ovom slučaju keltskim elementima, uočljiv je ne samo na nakitu već i na metalnim dijelovima nošnje, kao što je to slučaj na trapezoidnim pojasnim kopčama iz groba na ravnoj nekropoli u Trošmariji. Pojasne kopče uobičajenoga su trapezoidnog oblika, ali su ukrašene glavama konja oblikovanih u keltskoj maniri.

58. Brončane pojasne kopče s prikazom konjskih glava; Trošmarija kraj Ogulina, 2. st. pr. Kr.

Naime, oblik glave, dug vrat i griva konja naznačena sitnim kuglicama, gotovo je istovjetno prikazana kao i na keltskom novcu. Vrlo slično prikazanu glavu ima i konj na novcu iz 1. st. pr. Kr. nađenom u Tounju nadomak Trošmarije. Osim tounjskog, na područje Ogulinsko—–plaščanske udoline, koja nije poznata kao zona kolanja keltskog novca, nađena su još samo dva primjerka. Jedan potječe iz Modruša, a drugi iz Ogulina. Modruški bi se primjerak prema stilskim odlikama, mada je za sada jedi-

59. Brončani keltski novac prevučen tankim slojem srebra; Tounj, 1. st. pr. Kr.

60. Brončana dvospiralna fibula sa zrnom od stakla; Prozor kraj Otočca, 2. – 1. st. pr. Kr.

61. Srebrna dvospiralna fibula sa zrnom od jantara; Prozor kraj Otočca, 2. – 1. st. pr. Kr.

62. Brončana dvospiralna fibula s ulomkom staklene (keltske) narukvice; Prozor kraj Otočca, 2. st. pr. Kr.

ni, mogao pripisati istočnim, a spomenuti tounjski i ogulinski zapadnim Keltima. Odjeću, sve češće, kopčaju i krase fibulama s dvijema spiralama između kojih su smještena zrna od jantara ili od tamnoplavoga stakla ili s dvjema spiralama između kojih je samo jedno, veoma krupno zrno od jantara ili stakla. Taj se tip fibule zadržao u njihovoj nošnji i kroz sljedeće razdoblje. Ogrlice nižu

63. Ogrlica od prozirnih staklenih zrna; Prozor kraj Otočca, 9. – 1. st. pr. Kr.

od sitnih plavih, žutih staklenih ili jantarnih zrna, jer je jantar i dalje omiljen i obilno korišten materijal za izradbu različitih ukrasa. Osim zrna uobičajenih oblika na japodskom su području zabilježeni i nalazi vrlo atraktivnih cilindričnih zrna, plašta ukrašena trima licima. One nisu proizvod domaćih radionica, već su kao i ostala zrna s motivom ljudskog lica, a ima ih oko trideset i jedna vrsta, feničkoga podrijetla. Znatan ih je broj stoga registriran na sredozemnim lokalitetima, s najvećom koncentracijom nalaza u Kartagi, te oko Crnomorskoga primorja, gdje su perle te vrste vrlo često nalažene. Moć trgovine tijekom 3. i u 2. st. pr. Kr s područjima sjeverne Afrike ponajbolje ilustrira novac, među kojim dominira novac iz Kartage, nađen i u skupnom nalazu (ostava) iz Mazina.

64. Zrna jantara ukrašena srebrnom rozetom i lančićima; ostava Lički Ribnik, 3. – 1. st. pr. Kr.

65. Jantarna stilizirana glava ovna; Prozor kraj Otočca, 3. – 2. st. pr. Kr.

Pretkraj 2. i tijekom 1. st. pr. Kr. (faza 7) u japodskoj se kulturi ne događaju bitne promjene. Oblici nakita uglavnom ostaju isti, ali s dotjeranim detaljima. S više pažnje rezbare se zrna od jantara za dvospiralne brončane ili srebrne fibule, zatim privjesci od krupnih zrna

konkavne i probušene sredine, u koju se umetala rozeta od srebrnoga lima. Najljepši primjerci privjesaka takve vrste potječu iz ostave u Ličkom Ribniku. Uz brončane narukvice nose, ali vrlo rijetko, i narukvice od stakla, koje su keltske provenijencije i nabavljene su trgovinom. Zanimljiva je kombinacija u kojoj je umjesto zrna od stakla na fibuli s dvjema spiralama bio umetnut dio slomljene staklene narukvice, koja govori ne samo o njihovoj štedljivosti već prije svega maštovitosti i kreativnosti. Uz te najatraktivnije i luksuzne primjerke ukrasa njihova nošnja obiluje, oblikom i materijalom, skromnijega nakita: fibulama, narukvicama, privjescima, ogrlicama, pucetima ili pojasnim kopčama.

O duhovnoj sferi naroda koji iza sebe nisu ostavljali pisanih tragova, pa tako i Japoda, malo se može znati. Sve se svodi na interpretaciju predmeta materijalne kulture, posebice nakita, koji sadržava čitav splet simbola religijskog i magijskog sadržaja, a tek se tu i tamo nailazi na poneki čvršći oslonac. U tom su smislu narativni, premda rijetki, i figuralni prikazi s metalnih predmeta, ili kamenih spomenika različitih namjena, a u skladu s tim i različitih likovnih sadržaja. Kult mrtvih važna je komponenta njihove duhovne kulture, pa su nekropole bogat izvor podataka. To se vidi u načinu pokopa, konstrukciji grobova, rasporedu i vrsti priloga u njima te po ulomcima razasute keramike od obreda, tijekom kojega su se na površini groba ostavljale cijele ili razbijene keramičke posude. U njima su bili hrana i piće koje se prinosilo mrtvima u čast. Na prvi pogled uočljiv je nedostatak oružja u muškim grobovima. Naime, pokapanje bez oružja tada je bio duboko uvriježen običaj. Tu zanimljivu pojavu moguće je tumačiti specifičnom religijskom tradicijom kojoj je teško nazreti prave razloge. Moguće je, premda ne i posve sigurno, da je izostavljanje oružja iz grobnog inventara bio običaj nametnut životnim potrebama, pa je u pitanju svojevrsna odredba koju je trebalo poštovati. Za potrebe sigurnosti i očuvanja relativno velika životnog prostora nije bila dostatna samo

hrabrost, već i velik broj oružjem opremljenih stanovnika vičnih ratovanju. Budući da je riječ o zemlji relativno skromnih rudnih bogatstava za proizvodnju oružja bio je nuždan stalan dotok metala, koji su međusobne nesuglasice i ratovi često ometali. Moguće je pretpostaviti da oružje kao prava dragocjenost nije bilo svojina pojedinaca, već je pripadalo određenoj zajednici, a možda je bilo i nasljeđivano. Bez obzira na to koja je pretpostavka točna, važno je istaknuti da su ti običaji bili striktno poštivani tijekom čitava starijega željeznog doba. Njegove početke nije moguće odrediti, jer za oružje iz ranijih razdoblja nema podataka o okolnostima nalaza, tj. ne zna se potječu li iz grobova, naselja ili s kultnih mjesta. Tek od razdoblja mlađega željeznog doba, potkraj 4. do 1. st. pr. Kr. (faza 6–7), u grobove se ratnika, i tada vrlo rijetko, prilaže oružje. Želja za isticanjem pripadnosti ratničkom sloju određen je nadomjestak našla u njihovoj likovnoj umjetnosti. Naime, dijelovi njihove nošnje, primjerice pojasne kopče, zrna jantara s fibula, aplike na noževima ili privjesci, ukrašavani su, više ili manje stiliziranim, prikazima ratnika. Naposljetku, svojevrsna demonstracija moći i ugleda knezova–ratnika u punoj opremi, što je podrazumijevalo kacige, knemide (štitnike za noge), štitove, koplja i mačeve, vidljiva je na urezanim prikazima pogrebnih obreda povezanih s kultom mrtvih s kamenih urna nađenih u Ribiću i Golubiću pokraj Bihaća. Svi ti prikazi obrambenog i navalnog oružja uz malobrojne slučajno nađene primjerke poput bojnih noževa iz nekropole u Prozoru, pojedinačno nađenih kopalja s mnogih ličkih i pounjskih lokaliteta, kacige iz gradine Čungar u Osredku kraj Cazina govore u prilog da su Japodi poznavali, ali i koristili gotovo sve tada poznate tipove oružja. Nije zanemariv ni Apijanov podatak da su,

braneći Metul, japodski ratnici koristili i ratne sprave zaplijenjene prigodom mnogobrojnih rimskih upada, što je nesumnjivo od njih zahtijevalo određeno znanje i vještinu rukovanja.

Sudeći po simbolima s njihovih predmeta, bilo da je to lik životinje ili nebeskih tijela, Japodi su štovali različita božanstva nama nepoznatih imena. Jedino, imenom poznato, božanstvo jest Bindo (*Bindus*), pod rimskom dominacijom poistovjećen s Neptunom, koji je kao i grčki Posejdon, prvobitno bog voda, a poslije i mora. Podario je zemlji vlagu i omogućio rast bilju, pa je u grčkoj mitologiji isprva bio i božanstvo plodnosti, ali i podzemlja. Uz to je ljudima dao konja, u čiji se lik ponekad preobražavao, te ih naučio krotiti i uprezati konje. Osim konja, njemu su posvećeni i dupin i bik. Bindu su, po svoj prilici, pridavane iste vrline, pa je on božanstvo voda, ali i života i plodnosti. Jamačno je bio pri vrhu japodskoga panteona, te se dugo štovao, a ime mu nije zamrlo ni u razdoblju antike. Njegovo svetište na otvorenome (*sub divo*) otkriveno je na izvoru Privilice, nedaleko od Bihaća, gdje su nađeni žrtvenici s tragovima

66. Zrno jantara s prikazom ratnika; Prozor kraj Otočca, 6. – 5. st. pr. Kr.

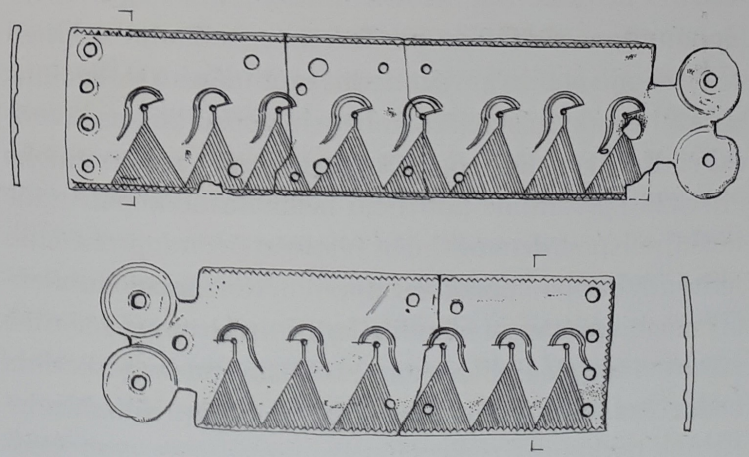

67. Pojasne kopče s prikazom ratnika; Prozor kraj Otočca, 6. – 5. st. pr. Kr.

68. Brončana pločastonaočalasta fibula s privjeskom u obliku ratnika; okolica Gračaca, 5. – 4. st. pr. Kr.

žrtvene vatre te mnogobrojne kosti njemu žrtvovanih jaraca i goveda. Te žrtvenike njemu u čast podizali su tijekom 1. st. japodski prvaci (*praepositus et princeps Iapodum*), a sudeći po predmetima nađenim u krugu svetišta ono je bilo korišteno i u prethodnim stoljećima. Nalaženje takvih svetišta trebalo bi očekivati i na izvorima rijeka ili vrelima na ličkom prostoru, poglavito oko Plitvičkih jezera, na području fascinantne ljepote, gdje se jedno ispod drugoga niže šesnaest jezera, preko čijih sedrenih barijera preskaču slapovi. Mističnost ambijenta, snaga i prštavost slapova koji se smiruju u jezerima više su nego idealna mjesta za svetišta Binda, gospodara voda. Ona do danas nisu nađena, jer je taj prostor Nacionalnog parka prekriven gustom, mjestimice neprohod-

nom šumom, a i jezera su tijekom stoljeća povećala svoj obujam. Koliko je to vidljivo iz repertoara njihovih ukrasa (kolut, kružnica, koncentrični krugovi i prikazi ptica, ponajprije močvarica) Japodi su uz Binda, boga voda, štovali i Sunce. Na to upućuju i prizori solarne tematike utisnute na brončanu oplatu izrazito velikih trapezoidno oblikovanih pojasnih kopča nošenih tijekom 3. i 2. st. pr. Kr. Na kopčama je, između antitetično postavljenih ptica, prikazana okrugla glava s krilcima, iz koje izbijaju valovite linije i šiljci nalik sunčanim zrakama. Ispod brade, te suncu nalik glave, izlazi motka koja završava realistički prikazanim kopljem zabodenim u neko neprepoznatljivo raslinje. Koplje, koje u ilirskoj simbolici ima falički karakter, zabodeno u raslinje nesumnjivo simbolizira sunčevu oplodnju zemlje. Naglašavaju to i prikazi ptica, poznati atributi solarnoga božanstva, koje let predodređuje za simbole veze zemlje i neba. I bez tih naznaka moglo bi se pretpostaviti da su Japodi štovali sunce, blagotvorno i oplođujuće u bogatim, a razorno i ubojito u sušnim godinama. Naime, uz stočarstvo i poljodjeljstvo je imalo znatan udio u njihovu gospodarstvu, pa je heliolatrijski ili solarni kult zacijelo i za njih, kao i za mnoge narode koji su živjeli od zemljoradnje, morao imati osobitu važnost. Općepoznat je podatak da je u Peonaca, koji su živjeli oko rijeka Strumice i Vardara, bio veoma raširen kult sunca, kojeg su štovali u obliku diska pričvršćenog na vrhu dugačkoga štapa, a solarna simbolika postoji i na njihovu novcu. To božanstvo, nama nepoznata imena, u Japoda je po svoj prilici bilo povezano s kultom plodnosti i vegetacije, pa u skladu s tim i sa suncem. Unutar raznolika i bogata repertoara njihovih ukrasa najbrojnije su zastupljeni privjesci: antropomorfni i kompozitni s prikazima konja. Već nji-

69. Pojasna kopča s iskucanim mitološkim prikazom; Prozor kraj Otočca, 3. – 2. st. pr. Kr.

70. Brončani privjesak u obliku stilizirane enske figure s rukama nalik ptičjim glavama; Drenov Klanac, 7. – 6. st. pr. Kr.

hova mnogobrojnost, a kod kompozitnih privjesaka i dugotrajnost, govore u prilog tomu da je riječ o predmetima sa simbolikom koja je u religiji i kultu Japoda imala osobitu važnost. Za antropomorfne, posebice privjeske u obliku žena, uvriježeno je mišljenje da su simbolička oznaka za domaće božanstvo plodnosti. Oni se u detaljima razlikuju, a među njima malobrojnije su zastupljeni primjerci s prikazom ženskog lika koji umjesto ruka ima ptice. Takvi prikazi koji čine spoj ženskoga lika i životinje, po mnogim bi autorima bili likovni odjek mitskih predodžbi Gospodarice zvijeri (*potnia theron*), odnosno božice života i smrti, štovane kod mnogobrojnih naroda egejskog i mediteranskog prostora. Njezini su pratioci pas ili ptice grabljivice, koji su simboli smrti, ali i žaba i zmija, simboli rađanja i života. Prikazima konja na nakitu teško je sa sigurnošću odrediti simboličko značenje i poruku. Kako prevladava mišljenje da su Japodi bili sjajni uzgajivači konja, vjerojatno je već stoga konj bio životinja koja je u njihovu religioznom i simboličkom sustavu zauzimala važno mjesto. Za jedne bi likovi konja, posebice oni prikazani na kompozitnim privjescima, bili reduciran prikaz Gospodarice konja (*potnia hippon*), a za druge je on pratnja, štoviše oličenje Binda, boga voda i vrhovnika japodskoga panteona, što je rezultiralo množinom i dugotrajnošću prikaza na njihovu nakitu. Takva bi se interpretacija ukrasa teško mogla primijeniti

71. Brončani privjesci u obliku dupina; Prozor kraj Otočca, 5. – 4. st. pr. Kr.

na privjeske od bronce i jantara koji prikazuju dupine, bića koja prate boga mora, a isto su tako i pratnja umrlih u podzemno carstvo smrti. Oni su najvjerojatnije nabavljeni trgovinom i bili su ukras bez određene simbolike, koji izgleda začudno u zemlji koja je gotovo pola godine bila okovana snijegom. Ništa manje začudno ne izgledaju ni cilindrično oblikovana zrna na čijem su plaštu prikazana tri plastično oblikovana lica. Plašt im je obojen plavom, a lica žutom, bijelom ili zelenom bojom. Dva su lica redovito u istoj, a treće u različitoj boji. Većina drži da su takvim perlama pridavana apotropejska svojstva, a za razliku od toga općepoznatog i uvriježenog mišljenja neki prikaze lica na perlama poistovjećuju s »božanstvom koje vlada danjim i noćnim svijetom«. Policefalna božanstva i demoni, pa tako i ona trolika ili troglava u

72. Zrna od staklene paste s prikazom triju lica; Prozor kraj Otočca, 3. st. pr. Kr.

različitih naroda staroga svijeta nisu rijetkost. Upitno je, međutim, do koje se mjere mogu spoznaje iz jednog prenijeti u drugo duhovno okruženje, a da pri tomu simboličko značenje i poruka ostanu nepromijenjeni. Naposljetku, trolike perle Japodima i nisu morale biti predmetom za koji odgovor treba tražiti na razini simbola, već su im zbog osebujna oblika i koloristićkog učinka mogle biti atraktivnim ukrasom. S velikom vjerojatnošću apotropejsko značenje pridavalo se cijelom nizu privjesaka: posudica, zvončića, kauri pužića, bula, trokuta, lanceta, kuglica ili štapića, tj. nosili su ih kao zaštitu od uroka i nedaća. Većina tog nakita bila je pomična, pa je stoga proizvodila i zvučni efekt, koji je dodatno apotropejski djelovao, rastjerujući demone i čuvajući vlasnika. I astragali od jantara pripadali su ka-

73. Ogrlica sastavljena od
oročanih bula, Kompolje
raj Otočca, 5. st. pr. Kr.

74. Brončana tropetljasta fibula sa zrnima od staklene paste i privjeskom; Kompolje kraj Otočca, 6. – 5. st. pr. Kr.

tegoriji predmeta kojima se pripisivala moć zaštite. Isprva je astragal (plosnata kost pravilna oblika iz koljena papkara, najčešće ovaca) služio u svrhu igre, te je bio najomiljenija zabava djece. O tome u svojim tekstovima pišu i poznati grčki povijesničari Plutarh i Pauzanija te navode da je igra astragalom bila poznata još u Homerovo doba, a astragalom su se rado igrali i mladenački bogovi. On je prethodnica igri s kockama, jer svaka od

stranica astragala ima određenu brojčanu vrijednost, pa postaje popularna i među odraslima, te stoga postupno od igre za zabavu evoluira u hazardnu igru. Astragalom su se koristili i za proricanje sudbine, tj. njime se gatalo, pa je tako set od četiriju astragala služio za igru, a od pet za gatanje. Zbog krhkosti jantara nisu naime bili pogodni za bacanje uvis kako bi se padom o tlo očitala numerička vrijednost, tj. kombinacija brojeva važnih i u igri i u gatanju. Moguće je da su astragale od jantara prilagali u grobove kao zaštitu od zala ili za sreću u zagrobnom životu.

Japodi su vjerojatno, kao i mnogi tadašnji narodi, svoja božanstva darivali ostavljajući im različite dragocjenosti (oružje, nakit, i predmete svakodnevne uporabe) na za tu svrhu izabrana i posvećena mjesta: svetišta, pećine, korita rijeka, jezera, a možda i bezdane ponora. Skromne naznake o takvom mjestima kod Japoda pružaju predmeti iz razdoblja kasnoga brončanog i s početka starijega željeznog doba iz Gajine pećine kraj Drežnika. Većina istraživača pripisuje im votivni (zavjetni) karakter, djelomice zbog mjesta nalaza, a to je pećina iznad rijeke Korane, a djelomice zbog raznorodnosti predmeta koje je sadržavala. Među njima se ističe izrazito velika fibula, koja potječe iz radionica sjeverozapadnoga Balkana (tip Golinjevo), na čijoj je trokutastoj nozi urezan ljudski lik uzdignutih ruku. Prema jednoj interpretaciji bio bi to prikaz plesa, a prema drugoj prikaz čovjeka uzdignutih ruku pri molitvi (orant). Ritualni karakter pripisuje se i nalazu većega broja oružja, željeznih kopalja i kratkih mačeva iz korita rijeke Klokot u Bihaćkome polju, koji su bacani u vodu riječnomu božanstvu, a to je na japodskome prostoru neosporno Bindu. Međutim predmeti, koji su bili bacani u vodu ili odloženi u pećine,

sami po sebi ne mogu otkriti tijek obreda, njegove sudionike ni oblike rituala — molitvu, ples ili svirku. Japodi su zacijelo imali, kao i njihovi suvremenici niz više ili manje važnih božanstava, ali o njima se za sada još ne zna ništa. Možda će neka nova arheološka otkrića baciti više svjetla u područja gdje neke pojave ili predmeti govore nešto više i o njihovoj duhovnoj kulturi. Prvi korak prema tom cilju sustavna su i dobro dokumentirana istraživanja. Arheološki predmeti koji se neupućenima često čine skromnim i nevažnim sjajan su izvor podataka. O takvoj vrsti spomeničke građe poznati je češki arheolog Jiři Neustupný rekao: *Arheološki spomenici su stvarnost koja nikada ne laže i u tome leži njihova prednost nad pisanim izvorima. Potrebno je samo pravilno ih protumačiti.* Posve je sigurno da će upravo takva vrsta građe, tijekom vremena upotpuniti sliku o Japodima, tom dugovjekom i nadasve osebujnom narodu.

IZVADAK IZ APIJANOVE RIMSKE POVIJESTI

(Historia Romana), knjiga X.

16, 48 Od Japoda pak unutar Alpa Moentinci i Aveđani pristupiše mu kako je napredovao, dok se Arupijci, najhrabriji i najbojovniji Japodi, povukoše iz sela u utvrdu i izbjegoše u šume uoči njegova dolaska. Cezar zauze grad, no ne spali ga, ponadavši se da će se oni predati. Kad su se predali, odluči neka ondje obitavaju.

17, 49 No, najviše su ga namučili Salasi, prekoalpski Japodi, Segešćani, Delmati, Desijci i Peonci, koji su daleko od Salasa.Oni nastavaju vrhunce Alpa, neprohodnih gora kroz koje je prelazak težak. Zbog toga su bili samostalni i utjerivali su daće od prolaznika.

17, 50 Veter ih iznenadno napadne, na prepad preotme klance i opsjedaše ih dvije godine. Nedostajalo im je soli, kojom ponajviše oskudijevaju, te su prihvatili posade. Čim se Veter udaljio, odmah posade izbaciše i ovladaše klancima, te ismijavahu Cezarove poslanike da nisu sposobni učiniti ništa velikoga.

17, 51 Budući da se naslućivao sukob s Antonijem, Cezar ih odluči ostaviti samostalnima i nekažnjenima za nedjela prema Veteru. Sumnjajući u to, oni

su skupljali mnogo soli i napadali rimsko područje, dok nije na njih poslan Mesala Korvin, koji ih je pokorio glađu.

18, 52 Salasi su, dakle, podvrgnuti na taj način. Prekoalpski pak Japodi, snažan i divlji narod, odbili su Rimljane dva puta u manje od dvadeset godina. Napadali su Akvileju i opljačkali rimsku koloniju Tergest. Dok je Cezar nastupao protiv njih strmim i neravnim putem, oni su mu ga otežavali obarajući stabla.

18, 53 Kad se uspeo, izbjegli su u drugu šumu i vrebali na nj dok je nastupao. Budući da je stalno predviđao nešto takvo, odaslao je nekolicinu na brdske vrhunce neka napreduju uz oba njegova boka dok on stupa naprijed nizinom i obara šumu. Japodi provaljivahu iz zasjeda i mnoge ubijahu, no većinu ih pobiju oni koji su usporedno stupali vrhuncima. Preostali su se opet skupljali u gušticima, napustivši grad kojemu je ime Terpon. Kad ga je zauzeo, Cezar ni njega nije spalio — nadajući se da će se i oni predati. I predali su se.

19, 54 Zatim je napredovao na slijedeći grad, Metul, glavni grad Japoda. On leži na vrlo šumovitu brijegu, na dva vrhunca koje dijeli uski lanac. Za oružje sposobnih ljudi u punoj snazi bilo je ondje oko tri tisuće, bojovnih i vrlo dobro naoružanih, koji su lako odbijali Rimljane dok su stajali oko njihovih bedema. Rimljani su podizali nasip, a Metuljani su noću i danju provaljivali kroza nj i izazivali. S bedema su ljudstvo gađali bojnim

spravama kojih su se bili domogli za borbe što ju je Decim Brut ondje vodio protiv Antonija i Augusta.

19, 55 Kad im je bedem već popuštao, podigli su unutra drugi, napustili porušeni i prešli na novo sagrađeni. Rimljani su zaposjeli i spalili napušteni bedem, a uz drugi nasuli su dva nasipa i s njih su položili četiri mosta na bedem. Kad je to učinjeno, Cezar pošalje nekolicinu naokolo na stražnju stranu grada da bi opkolili Metuljane, a ostalima zapovijedi neka mostovima prijeđu na bedeme. Sam se uspne na visoki toranj te promatraše.

20, 56 Barbari su se po bedemu sučelice suprostavili onima koji su kušali prijeći, a drugi su odozdo dugim kopljima probadali mostove i veoma su se ohrabrili kad je pao prvi, a zatim drugi most. Kad je pao i treći, Rimljane je već obuzeo posvemašnjii strah, te nitko nije stupao na četvrti most dok ih nije izgrdio Cezar koji je strčao s tornja. Kad ih niti tako nije pokrenuo, uzme štit i sam ustrča na most.

20, 57 S njime pohrle od časnika Agripa i Hijeron, te tjelesni stražari Lut i Vola, samo četvorica, s nekolicinom posve odanih. Kad je već prelazio most, postidje se vojska i uspne se hrpimice. I opet pada most, opterećen, i ljudi budu pod njime zatrpani, jedni poginu, druge iznesu satrte.

20, 58 I Cezar bi udaren u desnu nogu i obje ruke, no ipak se odmah uspne na toranj do zastave i pokaza se u punoj snazi, kako ne bi nastala nikakva

pomutnja zbog pomisli da je poginuo. Da pak niti neprijatelji ne bi pomislili da će se on predati i povući, smjesta dade izraditi druge mostove. To je ponajviše i shrvalo Metuljane, te su se neočekivano bezvoljno borili.

21, 59 Slijedećeg dana upute mu izaslanike, predaju pedeset talaca koje je odabrao, te prihvate posadu. Vojnicima iz posade prepuste držati viši vrhunac, a sami prijeđu na drugi. Kad posada uđe i odredi im neka predaju oružje, oni se razgnjeve, zatvore žene i djecu u vjećnicu i postave stražare, te im reknu neka spale vjećnicu dogodi li im se što strašno, a sami pomamno navale na Rimljane.

21, 60 Kako su napadali odozdo Rimljane na višem položaju, bili su hrpimice strovaljeni. Stražari su potpalili vjećnicu, mnoge su žene ubijale sebe i djecu, druge su se sa živom na rukama bacale u plamen, te su u toj bici od vatre propali svi za boj sposobni muškarci i većina nejakih Metuljana.

21, 61 S njima je spaljen i grad, i ne bijaše nikakva traga od njega, nekoć najvećeg u ovim krajevima. Kad je zauzet Metul, ostali se Japodi u strahu predaju Cezaru. Prekoalpski su se Japodi dakle tada prvi puta podvrgnuli Rimljanima. Kad je Cezar odstupio, odmetnuli su se jedni od njih, Poseni. Na njih je poslan Marko Helvije, osvojio je njihovo područje, krivce pobio, a ostale prodao.

22, 62 U segestičku su zemlju Rimljani prije provalili dva puta, no nisu uzimali taoce niti što drugo. Zbog toga su Segešćani bili umišljeni. Cezar je na

njih nastupao kroz panonsku zemlju dok niti ona još nije bila podvrgnuta Rimljanima.

Prijevod: B. Kuntić–Makvić, u: M. Matijević–Sokol, Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici (Antički izvori), Senj Zb 21, Senj 1994, 29–34.

IZBOR LITERATURE

BAKARIĆ 1986

Lidija Bakarić, Rezultati novih istraživanja u Smiljanu (Die Ergebnisse neuer Forschungen in Smiljan), *VAMZ* 19, 1986, 129—140 (njem. 139–140).

BAKARIĆ 1989

Lidija Bakarić, Grob 154 iz Kompolja (Grab 154 aus Kompolje), *VAMZ* 22, 1989, 5–17 (njem. 14).

BAKARIĆ 1990

Lidija Bakarić, Gornji Kosinj/Plešina Glavica — japodska nekropola (Gornji Kosinj/Plešina Glavica — Iapodic Cemetery), *ArhPregled* 29, (1988) 1990, 90–91 (engl. 90–91).

BAKARIĆ — KRIŽ — ŠOUFEK 2006

Lidija Bakarić — Borut Križ — Marin Šoufek, *Pretpovijesni jantar i staklo Prozora u Lici i Novog Mesta u Dolenjskoj (Prehistoric Amber and Glass from Prozor in Lika and Novo Mesto in Dolenjska)*, katalog izložbe, Zagreb 2006.

BALEN–LETUNIĆ 1986

Dubravka Balen–Letunić, Revizijska iskopavanja tumula starijeg željeznog doba u Dugoj Gori (Revisionforschungen von Tumuli der älteren Eisenzeit in Duga Gora), u: *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području (Archäologische Forschungen im Gebiet von Karlovac und Sisak)*, Znanstveni skup, Karlovac 12–14. X. 1983., *IzdHAD* 10, (1983) 1986, 45–58 (njem. 56–58).

BALEN–LETUNIĆ 1988

Dubravka Balen–Letunić, Istraživanje gradine Trsište u Trošmariji kraj Ogulina u 1985/1986 godini, *VAMZ* 21, 1988, 161–162.

BALEN–LETUNIĆ 1990

Dubravka Balen–Letunić, Perle s tri lica pronađene na području Like (Perlen mit drei Gesichtern aus dem Gebiet der Lika), *VAMZ* 23, 1990, 41–54 (njem. 49–51).

BALEN–LETUNIĆ 1993

Dubravka Balen Letunić, Pretpovijesna zbirka, u: *Arheološki muzej u Zagrebu — Izbor iz fundusa*, katalog izložbe, Zagreb 1993, 79–82.

BALEN–LETUNIĆ 1996

Dubravka Balen–Letunić, Figuralno ukrašene trapezoidne pojasne kopče tipa Prozor (Die Figürlich verzierten trapezförmigen Gürtelbleche vom Typ Prozor), *VAMZ* 28–29, 1995–96, 23–38 (njem. 31–36).

BALEN–LETUNIĆ 2000

Dubravka Balen–Letunić, Japodske nekropole s ogulinskog područja (Japodische Gräberfelder aus dem Gebiet von Ogulin), *VAMZ* 32–33, 1999–2000, 23–61 (njem. 38–43).

BALEN–LETUNIĆ 2000

Dubravka Balen–Letunić, Ogulinski kraj u pretpovijesti i antici (Pretpovijest), u: *Ogulin povijesna i kulturna baština*, Ogulin 2000, 25–29.

BALEN–LETUNIĆ 2004

Dubravka Balen–Letunić, Japodi (Iapodes; Japoden), u: *Ratnici na razmeđu Istoka i Zapada (Warriors at the crossroads of East and West; Krieger am Scheideweg zwieschen Ost und West)*, katalog izložbe, Zagreb 2004, 212–257 (engl. 212–257; njem. 212–257).

BLEČIĆ 2002

Martina Blečić, Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista (Kastav im letzten Jahrtausen vor Christus), *VAMZ* 35, 2002, 67–146 (njem. 131–133).

BLEČIĆ 2003

Martina Blečić, Ukrasna pojasna pločica iz Grobnika (Gürtelzierplättchen aus Grobnik), OpA 27, 331–335 (njem. 335).

BOŽIČ 1999

Dragan Božič, Kako Metulum se Avgustu brani, u: *Zakladi tisočletij — Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana 1999, 181–183.

BRUNŠMID 1904–1911

Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga Narodnoga muzeja u Zagrebu I, *Antikni spomenici*, Zagreb 1904–1911.

CAMBI 1975

Nenad Cambi, Antički sarkofazi iz Like (Sarcophages antiques de la Lika), u: *Arheološka problematika Like (Quelques questions archeologiques sur la Lika)*, Znanstveni skup, Otočac 22.–24. IX. 1974., *IzdHAD* 1, (1974) 1975, 75–83 (franc. 82–83).

ČAČE 1978–79

Slobodan Čače, Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika (Il contributo allo studio dell' ordinamento politico dei popoli s nord–ovest dell' Illirico), *RadoviFFZd* 18/8, 1978–79, 43–125 (tal. 122–125).

ČOVIĆ 1964

Borivoj Čović, Die Inschrift von Bugojno und ihre Chronologie, *ArchIug* 5, 1964, 25–32.

ČOVIĆ 1975

Borivoj Čović, Zwei Spezifische typen der Westbalkanischen Bogenfibel, *WMBHL* 5 A, 1975, 19–32.

ČOVIĆ 1976

Borivoj Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976.

ČOVIĆ 1980

Borivoj Čović, Počeci metalurgije željeza na sjeverozapadnom Balkanu (Die Anfänge der Eisenmetallurgie im Nordwestlichen Balkan), *GodišnjakCBI* 18/16, 1980, 63–77 (njem. 77–79).

ČOVIĆ 1984

Borivoj Čović, Praistorijsko rudarstvo i metalurgija u Bosni i Hercegovini — stanje i problemi istraživanja (Das Prähistorische Bergbauwesen und die Metallurgie in Bosnien und der Hercegowi-

na), *GodišnjakCBI* 22/20, 1984, 111–140 (njem. 140–144).

ČURČIĆ 1898

Vejsil Čurčić, Ravna grobišta Iapoda u Ribiću kod Bihaća, *GZM* 10, 1898, 627–656.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1956

Ružica Drechsler–Bižić, Gradine u Lici — vojna utvrđenja i njihov značaj (Vorgeschichtliche Wallburgen in Lika), *VVM* 3, 1956, 36–51 (njem. 50–51).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1958

Ružica Drechsler–Bižić, Naselje i grobovi preistoriskih Japoda u Vrepcu (Die Siedlung und die Gräber der Urgeschichtlichen Japoden in Vrebac), *VAMZ* 1, 1958, 35–60 (njem. 57— 60).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1959

Ružica Drechsler–Bižić, Istraživanja nekropole praistoriskih Japoda u Kompolju (Les fouilles de la necropole Yapode a Kompolje 1955–56), *ARR* 1, 1959, 245–280 (franc. 278–280).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1961

Ružica Drechsler–Bižić, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955–1956. godine. (Ergebnisse der in den Jahren 1955/56. durchgeführten Ausgrabungen in der Japodischen Nekropole von Kompolje), *VAMZ* 2, 1961, 67–114 (njem. 108–114).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1962

Ružica Drechsler–Bižić, Japodske dvodelne fibule tipa Prozor (Zweiteilige Japodische Fibeln Typus Prozor), *ARR* 2, 1962, 295–312 (njem. 311–312).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1966

Ružica Drechsler–Bižić, Les tombes des Iapodes prehistoriques a Kompolje, *InvArch* 9.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1968

Ružica Drechsler–Bižić, Japodske kape i oglavlja (Japodische Kappen und Kopfbedeckungen), *VAMZ* 3, 1968, 29–51 (njem. 47–51).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1971

Ružica Drechsler–Bižić, Crkvina, *Kompolje près de Otočac, nècropole des Japodes, u: Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et résultats, VIIIe Congrès de l'UISPP*, Beograd 1971, 94–96.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1972–73

Ružica Drechsler–Bižić, Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca (Gräberfelder vorgeschichtlicher Japoden in Prozor bei Otočac), *VAMZ* 6–7, 1972–73, 1–54 (njem. 46–54).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1975

Ružica Drechsler–Bižić, Caracteristiques des agglomerations fortifiees dans la region centrale des Japodes, u: *Utvrđena ilirska naselja (Agglomerations fortifiees Illyriennes)*, Međunarodni kolokvij, Mostar 24–26. oktobar 1974., *PosIzdCBI* 24/6, 1975, 71–79.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1975

Ružica Drechsler–Bižić, Područje Like od ranog brončanog doba do dolaska Rimljana (Le territoire de la Lika depuis le bronze ancien jusqu' à l' arrivée des Romains), u: *Arheološka problematika Like (Quelques questions archeologiques sur la Lika)*, Znanstveni skup, Otočac 22.–24. IX. 1974., *IzdHAD* 1, (1974) 1975, 19–37 (franc. 36–37).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1976

Ružica Drechsler–Bižić, Porijeklo lučnih jednopetljastih fibula u Japoda (Origine des fibules a arc a une boucle chez les Japodes), *GodišnjakCBI* 13/ 11, 1976, 143–151 (franc. 150–151).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1978

Ružica Drechsler–Bižić, Istraživanja japodskih naselja u Krbavskom polju, *VAMZ* 10–11, 1978, 261–262.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1979

Ružica Drechsler–Bižić, Sahranjivanje na centralnoj japodskoj teritoriji — noviji rezultati, u: *Sahranjivanje kod Ilira (Rites d inhumation chez les Illyriens)*, Conferences scientifiques de l Academie serbe des arts, vol. 8 (Cl. hist. 2), 1979, 277–283.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1983
Ružica Drechsler–Bižić, Japodska kulturna grupa, u: *PJZ* 4, 1983, 374–389.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1984
Ružica Drechsler–Bižić, Japodi, u: *Keltoi — Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije*, katalog izložbe, Ljubljana 1984, 57–58.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1986
Ružica Drechsler–Bižić, Naseobinski objekti na nekim gradinama u Lici (Siedlungsfunde von einigen Wallburgen in der Provinz Lika), *VAMZ* 19, 1986, 107–127 (njem. 120–127).

DRECHSLER–BIŽIĆ 1987
Ružica Drechsler–Bižić, Japodska grupa, u: *PJZ* 5, 1987, 391–441.

DRECHSLER–BIŽIĆ 1988
Ružica Drechsler–Bižić, Dva zanimljiva nalaza iz japodske nekropole u Prozoru (Zwei interessante Funde aus dem japodischen Gräberfeld in Prozor), *VAMZ* 21, 1988, 17–33 (njem. 28–29).

DUKAT — MIRNIK 1976
Zdenka Dukat — Ivan Mirnik, Pre–Roman coinage on the territory of modern Yugoslavia, *BInstALondon* 13, 1976, 175–210.

DULAR 1999
Janez Dular, Stiki s svetom — trgovina in menjava, u: *Zakladi tisočletij — Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana 1999, 133–135.

EGG 1986
Markus Egg, Die »Herin der Pferde« im Alpengebiet, *ArchKorr* 16/1, 1986, 69–78.

FRAS 1988
Franjo Julije Fras, Topografija Karlovačke vojne krajine (Mjestopis iz godine 1835.), Gospić 1988.

GABRIČEVIĆ 1987
Branimir Gabričević, *Studije i članci o religiji i kultovima antičkog svijeta*, Split 1987.

GLAVIČIĆ 1966
Ante Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (Ein Bericht über die neuen archäologischen Funde in Senj und Umgebung), *SenjZb* 2, 1966, 383–420 (njem. 419–420).

GLOGOVIĆ 2003
Dunja Glogović, Fibeln im kroatischen Küstengebiet, *PBF* XIV/13, Stuttgart 2003.

HILLER 1991
Gundula Hiller, Zur japodischen und liburnischen Früheisenzeit Nordwestjugoslawiens, (disertacija), Heidelberg 1991.

HOFFILLER 1905
Viktor Hoffiller, Prethistorijsko groblje u Smiljanu kraj Gospića, *VHAD* 8, 1905, 193–203.

KATIČIĆ 1995
Radoslav Katičić, *Illyricum Mythologicum*, Zagreb 1995.

KIŠPATIĆ — TUČAN 1914
Mijo Kišpatić — Fran Tučan, *Slike iz rudstva*, Zagreb 1914.

KOZLIČIĆ 1983
Mithad Kozličić, O problemu japodske prisutnosti u primorju istočnog Jadrana (Sur le problème de présence des japodes sur le litoral de l'Adriatique orientale), *ZbArhDrušBIH* 1, 1983, 109–117 (franc. 117–118).

KUKOČ 1993
Sineva Kukoč, Žrtva u japodskom kultu mrtvih (Sacrifice in Japod's cult of the dead), *RadoviFFZd* 18/31 (1991/1992), 1993, 1–23 (engl. 23).

KUKOČ 1995
Sineva Kukoč, Antropomorfni privjesak tipa Prozor (Anthropomorphic pendants of the Prozor type), *Diadora* 16–17, 1995, 51–80 (engl. 80).

LO SCHIAVO 1970

Fulvia Lo Schiavo, Il gruppo liburnico–japodico per una definizione nell ambitio della protostoria balcanica, *AttAL* 8/14, 1970, 363–524.

LJUBIĆ 1882

Šime Ljubić, Putopisne arkeologičke bilježke od Ogulina do Prozora, *VHAD* 4, 1882, 12–23.

LJUBIĆ 1885

Šime Ljubić, Japudija i predhistoričko odkriće u Prozoru kod Otočca, *VHAD* 7/1–2, 1885, 1–11, 39–47.

LJUBIĆ 1889

Šime Ljubić, *Popis arkeologičkoga odjela Nar. Zem. Muzeja u Zagrebu* (Predhistorička sbirka), 1/1, Zagreb 1889, 26–192.

MAJNARIĆ–PANDŽIĆ 1998

Nives Majnarić–Pandžić, Brončano i željezno doba (The Late Bronze Age; The Early Iron Age), u: *Prapovijest*, Zagreb 1998, 160–325 (engl. 361–366).

MARIĆ 1968

Zdravko Marić, Japodske nekropole u dolini Une, *GZM* 23, 1968, 5–80.

MARIĆ 2002

Zdravko Marić, Panonski elementi u Japodskoj materijalnoj i duhovnoj kulturi uz srednji tok rijeke Une (Panonische Elemente in der materiellen und geistigen Kultur der Japoden am Mittellauf der Una), *GodišnjakCBI* 32/ 30, 2002, 293–305 (njem. 301).

MARKOVIĆ 2002

Stjepan Marković, *Hrvatske mineralne sirovine*, Zagreb 2002.

MATIJEVIĆ–SOKOL 1994

Mirjana Matijević–Sokol, Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici — Antički izvori (Geschichtliche Zeugnisse über Senj und seine Umgebung — Antike Quellen), *SenjZb* 21, 1994, 25–40 (njem. 40).

MIRNIK 1986

Ivan Mirnik, Nalazi starog novca s karlovačkog područja (Finds of Old Coins from the Karlovac Region), u: *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području (Archäologische Forschungen im Gebiet von Karlovac und Sisak)*, Znanstveni skup, Karlovac 12–14. X. 1983., *IzdHAD* 10, (1983) 1986, 103–118 (engl. 116–118).

MITREVSKI 1997

Dragi Mitrevski, Grobot na pajonskata svešteničkа od Marvinci — prilog kon vrednuvanjeto na pajonskata religija na železnoto vreme (Grave of paeonian priestess from Marvinci — contribution to evakuation of paeonian religion in the Iron age), *MAA* 15, 1996–1997, 69–89 (engl. 86–89).

NEGRONI–CATACCHIO 1976

Nuccia Negroni–Catacchio, Le vie dell' ambra, I passi alpini orienteli, e l'alto Adriatico, *AntAlt* 9, 1976, 21–57.

OLUJIĆ 1999

Boris Olujić, Japodi i Rim do sredine 1. stoljeća prije Krista (Japods and Rome until the middle of the 1st century before Christ), *HistZb* 52, 1999, 1–16 (engl. 16).

OLUJIĆ 1999–2000

Boris Olujić, Japodi, Apijanovi plemeniti barbari (The Iapodes, Appian s noble barbarians), *OpA* 23–24, 1999–2000, 59–64 (engl. 64).

OLUJIĆ 2005

Boris Olujić, Métûlon kephalç tôn Iapódôn (App. Ilyr. 19), u: *Illyrica Antiqua ob honorem Duje Rendić–Miočević*, Radovi s međunarodnog skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb 6–8. XI. 2003., (2003) 2005, 393–397 (franc. 393–397; hrv. 397).

PALAVESTRA 1993

Aleksandar Palavestra, Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu (Prehistoric amber as a catalyst of cultures), *PosIzdBI* 52, 1993.

PATSCH 1896

Karl Patsch, Japodi, *GZM* 8, 1896, 113–139.

PATSCH 1898
Karl Patsch, Iapodi, *GZM* 10, 1898, 335–364.

PATSCH 1900
Karl Patsch, Die Lika in römischer Zeit, *Schriften der Balkankommission, Ant. Abt.* 1, 1900, 1–112.

PEJNOVIĆ — VUJASINOVIĆ 1998
Dane Pejnović — Branko Vujasinović, Prometna valorizacija Velebita — povijesno–geografski prikaz, *GH* 44/1, 1998, 29–49.

PINSENT 1990
John Pinsent, *Grčka mitologija (Greek Mythology)*, Opatija 1990.

RADAUŠ–RIBARIĆ 2003
Jelka Radauš–Ribarić, *Klinasto ruho — nastajanje i postojanje na primjeru Istre*, katalog izložbe, Zagreb 2003.

RADIMSKÝ 1893
Václav (Wáclav) Radmiský, Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća, *GZM* 5, 1893, 37— 92, 237–308, 369–466, 575–636.

RADIMSKÝ 1895
Václav (Wáclav) Radmiský, Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bei Bihać, *WMBH* 3, 1895, 39–218.

RADIMSKÝ 1895
Václav (Wáclav) Radmiský, Prethistorička sojenica kod Ripča u Bosni, *GZM* 7, 1895, 309–335.

RAUNIG 1962
Branka Raunig, Oružje iz Kostela kod Bihaća (Les armes de Kostel près de Bihać), *ZbKrajMuz* 1, 1962, 51–65 (franc. 58).

RAUNIG 1968
Branka Raunig, Japodska nekropola na Crkvini u Golubiću, *GZM* 23, 1968, 81–98.

RAUNIG 1975
Branka Raunig, Japodski kameni sepulklarni i sakralni spomenici (Monuments funéraires et religieux en pierre des Iapodes), u: *Arheološka problematika Like (Quelques questions archeologiques sur la Lika)*, Znanstveni skup, Otočac 22–24. IX.1974., *IzdHAD* 1, (1974) 1975, 45–56 (franc. 56).

RAUNIG 1982
Branka Raunig, Grob ranog željeznog doba iz Ostrožca kod Cazina (Grab aus der frühen Eisenzeit von Ostrožac bei Cazin), *GZM* 37, 1982,1–14 (njem. 12).

RAUNIG 2002
Branka Raunig, Slučajni nalaz prahistorijskog oružja iz Bihaćkog polja (Accidental find of a Prehistoric weapon from the Bihać Plain), *GodišnjakCBI* 32/ 30, 2002, 267— 282 (engl. 278).

RAUNIG 2004
Branka Raunig, Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda (Art and Religion of Prehistoric Yapodi), *DjelaCBI* (82) 8, 2004.

RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1974
Ante Rendić–Miočević, Prozor, Otočac, Lika — antički Arupium, *ArhPregled* 16, 1974, 74–79.

RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1975
Ante Rendić–Miočević, Prozor (Arupium), Lika — sondažni radovi na antičkom lokalitetu, *ArhPregled* 17, 1975, 99–100.

RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1980
Ante Rendić–Miočević, Prozor, Otočac, Lika — antički Arupium, *ArhPregled* 21, 1980, 101–105.

RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1984
Duje Rendić–Miočević, Umjetnost Ilira u antičko doba (L' art des Illyriens à l' époque antique), u: *Duhovna kultura Ilira* (*Culture spirituelle des Illyriens*), Simpozijum Herceg–Novi 4–6. novembra 1982), PosIzd*CBI* 67/11, (1982) 1984, 65–78 (franc. 78–80).

RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1989
Duje Rendić–Miočević, *Iliri i antički svijet* (povijest — arheologija — umjetnost — numizmatika — onomastika), Split 1989.

RUKAVINA 1990
Ante Rukavina, Još žive velebitske šume (Die Velebitischen Walder leben noch immer), *SenjZb* 17, 1990, 281–290 (njem. 290).

SERGEJEVSKI 1949–1950
Dimitrije Segejevski, Japodske urne (Яподские урны; Les urnes Iapydes), *GZM* 4–5, 1949–1950, 45–93 (rus. 90–91; franc. 91–93).

SMITH 1988
Roland R.R. Smith, *Simulacra gentium*: The Ethne from the Sebasteion at Aphrodisias, *JRS 78*, 1988, 50–77.

STARAC 2000
Alka Starac, Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji II (Roman rule in Histria and Liburnia), *MonKatAmi* 10/II, 2000, 1–180 (engl. 181–189).

STARČEVIĆ 1863
Ante Starčević, Rimska Iliria od Apiana Alexandrinskoga, *Arkiv* 7, 1863,163–177 (cap. 18–20).

STIPČEVIĆ 1980
Aleksandar Stipčević, Kultni simboli kod Ilira (Simboli religiosi degli Illiri), *PosIzdCBI* 54/10, 1980, 5–189 (tal. 191–198).

STIPČEVIĆ 1991
Aleksandar Stipčević, *Iliri — povijest, život, kultura*, Zagreb 1991.

ŠALABALIĆ 1967
Radmila Šalabalić, Eine umbrisch–etruskische Inschrift aus Bosnien (Pod bei Bugojno), *ArchIug* 8, 1967, 35–45.

ŠARIĆ 1983
Ivan Šarić, Topološka struktura japodskog egzistencijalnog prostora u Gackom polju (La structure topologique de la région existentielle des Japodes dans la plaine de Gacko), *ZbArhDrušBIH* 1, 1983, 103–108. (franc. 108).

ŠAŠEL KOS 2005
Marjeta Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, Situla 43, 2005.

TEßMANN 2001
Barbara Teßmann, Schmuck und Trachtzubehör aus Prozor, Kroatien. Ein Beitrag zur Tracht im japodischen Gebiet, *APA* 33, 2001, 28–151.

VASIĆ 1967
Rastko Vasić, Hronološka podela japodskih urni (La division chronologique des urnes Iapodiennes), *ŽivaAnt* 17, 1967, 217–231 (franc. 231).

VASIĆ 1979
Rastko Vasić, O datovanju japodskih urni (Sur la datation des urnes japodes), *Starinar* 28–29, (1977–1978) 1979, 121–126 (franc. 125–126).

VASIĆ 1982
Rastko Vasić, Ein Beitrag zu den Doppelnadeln im Balkanraum, *PZ* 57/2, 1982, 220–257.

VEITH 1914
Georg Veith, Die Feldzuge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35–33 v. Chr., *Schriften der Balkankommission, Ant. Abt.* 7, 1914, 1–112.

VEJVODA 1961
Vera Vejvoda, Japodske dvokrake igle (Japodische doppelte Zirnadeln), *VAMZ* 2, 1961, 115–124 (njem. 123).

VINSKI–GASPARINI 1973
Ksenija Vinski–Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj (Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien), *MonZd* 1,1–137 (njem. 193–222).

ZAMAROVSKÝ 1973
Vojtech Zamarovský, *Junaci antičkih mitova* (leksikon grčke i rimske mitologije), Zagreb 1973.

ZANINOVIĆ 1996
Marin Zaninović, Sol u antici naše obale (Salz in der Antike der Adriaküste), u: *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996, 394–401 (njem. 401).

AntAlt — Antichità Altoadriatiche (Aquileia)
ArchIug — Archaeologia Iugoslavica (Beograd)
ArhPregled — Arheološki pregled (Beograd — Ljubljana)
APA — Acta Praehistorica et Archaeologica (Berlin)
ArchKorr — Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)
Arkiv — Arkiv za povjestnicu jugoslavensku (Zagreb)
AttAL — Atti della Accademia Nazionale dei Lincei (Roma)
ARR — Arheološki radovi i rasprave (Zagreb)
BInstALondon — Bulletin of the Institute of Archaeology University of London (London)
Diadora — Diadora (Zadar)
DjelaCBI — Djela Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Sarajevo)
GH — Geografski horizont (Zagreb)
GodišnjakCBI — Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Sarajevo)
GZM — Glasnik zemaljskog muzeja (Sarajevo)
HistZb — Historijski zbornik (Zagreb)
InvArch — Inventaria Archaeologica (Zagreb)
IzdHAD — Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (Split — Zagreb)
JRS — Jurnal of Roman Studies (London)
MAA — Macedoniae Acta Archaeologica (Skoplje)
MonKatAMI — Monografije i katalozi Arheološkog muzeja Istre (Pula)

MonZd	— Monografije Filozofskog fakulteta u Zadru (Zadar).
OpA	— Opuscula Archaeologica (Zagreb)
PBF	— Prähistorische Bronzefunde (München)
PJZ	— Praistorija jugoslavenskih zemalja (Sarajevo)
PosIzdCBI	— Posebna izdanja Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Sarajevo)
PosIzdBI	— Posebna izdana Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti (Beograd)
PZ	— Praehistorische Zeitschrift (Berlin — New–York)
RadoviFFZd	— Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (Zadar)
SenjZb	— Senjski zbornik (Senj)
Situla	— Razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei nationalis Sloveniae (Ljubljana)
Starinar	— Starinar, Organ Arheoloških instituta Srpske akademije nauka i umetnosti (Beograd)
VAMZ	— Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. s. (Zagreb)
VHAD	— Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. (Zagreb)
VVM	— Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu (Beograd)
WMBH	— Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina (Wien)
WMBHL	— Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch–herzegowinischen Landesmuseums (Sarajevo)
ZbArhDrušBIH	— Zbornik Arheološkog društva Bosne i Hercegovine (Sarajevo)
ZbKrajMuz	— Zbornik Krajiških muzeja (Banja Luka)
ŽivaAnt	— Živa antika, Filozofski fakultetot vo Skopje (Skopje)

BILJEŠKA O AUTORICI

Dubravka Balen–Letunić rođena je u Zagrebu 14. 11. 1942. Osnovnu školu i gimnaziju polazila je u rodnome gradu, gdje je 1962. i maturirala. Iste godine upisala je redoviti jednopredmetni studij arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te 1970. diplomirala. U siječnju 1974. zaposlila se kao kustos pripravnik na Pretpovijesnom odjelu Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Godine 1976. stekla je zvanje kustosa, 1982. višega kustosa, a potom 1987. muzejskoga savjetnika, a od kolovoza 1985. voditelj je Pretpovijesnog odjela zagrebačkog Arheološkog muzeja.

Kroz protekle godine obavljala je gotovo sve muzejske poslove: sređivanje zbirke, rekognosciranja, terenska istraživanja, reorganizacije stalnoga postava te priređivanje izložaba. Stručno–istraživački i znanstveni rad od samog je početka usmjerila na pručavanje kultura brončanog i željeznog doba kontinentalnoga dijela Hrvatske. Kao član ekipe ili samostalno obavljala je mnogobrojna istraživanja u Međimurju, Slavoniji, Prigorju, Dalmaciji i Hercegovini, a dugi niz godina i u Lici te u Ogulinsko–plaščanskoj udolini: ranobrončanodobnu nekropolu pod humkama u Ličkom Osiku, japodske nekropole u Smiljanu, Trošmariji, Skradniku, Trojvrhu, zatim kasnobrončanodobno naselje u Jozginoj pećini u Trnovcu Ličkom, te na gradinama, tj. naseljima Japoda

na Velikom Vitlu u Prozoru, Piplici u Lovincu, Rudini u Sincu, Crkvini u Kompolju, Maloj Karauli u Širokoj Kuli, Trsištu u Trošmariji, Masnikosinoj gradini u Pećanima i na mnogim drugim lokalitetima. Ta su područja od osobite važnosti za proučavanje Japoda i njihove kulture, a na njima su više od sto godina tradicionalno radile ekipe Arheološkoga muzeja iz Zagreba koji čuva i najbogatiju zbirku japodske arheološke građe, korištene i za pisanje ove knjige.

KNJIŽNICA
SAVSKI GAJ

Objavljivanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Knjižnica Savski O.
904 (4975)
BAL
j
080036024 / 33.608

ISBN 953-7166-01-5
9 789537 166014